

KOSTOL Č. IX V MIKULČICIACH (TZV. ŠTVORAPSIDOVÁ ROTUNDA)

The Church no. IX in Mikulčice (the Four-apsed Rotunda)

Martin Illáš

Abstract: *ILLÁŠ, Martin. The Church no. IX in Mikulčice (the Four-apsed Rotunda).* The aim of this work is to identify the provenance of the pre-Romanesque church no. IX (the so-called four-apsed rotunda) in Mikulčice from the 2nd half of the 9th century and determine its probable function. Since the church no. IX is a tetraconch inscribed into the shell of a rotunda, it is necessary to compare it with the tetraconchs from the 4th to 11th century. The tetraconchs occur in this period mainly in the area of the Byzantine architecture and in the areas influenced by the Byzantine architecture. The ground plan of the church no. IX most closely resembles some Armenian tetraconchs inscribed into a rotunda from the 7th to the 11th century. The Byzantine mission to Moravia from 863 can be identified as the most likely mediator of transmission of the idea of the tetraconch inscribed into a rotunda from the eastern Black-Sea area into the Great-Moravian environment. According to the archaeological context, the church no. IX fulfilled only two specific functions – the function of the cemetery chapel and the function of the baptistery.

Key words: *tetraconch, Mikulčice, Great Moravia, pre-Romanesque architecture, Byzantine mission, church, rotunda*

Abstrakt: *ILLÁŠ, Martin. Kostol č. IX v Mikulčiciach (tzv. štvorapsidová rotunda).* Cieľom práce je identifikovať provenienciu predrománskeho kostola č. IX (tzv. štvorapsidovej rotundy) v Mikulčiciach z 2. pol. 9. stor. a zistiť jeho pravdepodobnú funkciu. Keďže kostol č. IX je tetrakonchou vpísanou do plášťa rotundy, je potrebná jeho komparácia s tetrakonchami zo 4. až 11. stor. Tetrakonchy sa v tomto období vyskytujú prevažne v oblasti byzantskej architektúry a jej vplyvu. Pôdorys kostola č. IX sa najviac približuje dispozícii niektorých arménskych tetrakonch vpísaných do rotundy zo 7. až 11. stor. Ako najpravdepodobnejšieho prostredníka prenosu idey tetrakonchy vpísanej do rotundy z oblasti východného Čiernomoria do veľkomoravského prostredia, možno identifikovať byzantskú misiu na Morave z r. 863. Kostol č. IX podľa archeologicky zisteného kontextu plnil len dve špecifické funkcie – funkciu cintorínového kostola a funkciu baptistéria.

Kľúčové slová: *tetragoncha, Mikulčice, Veľká Morava, predrománska architektúra, byzantská misia, kostol, rotunda*

Z rozmanitého súboru príkladov predrománskej sakrálnej architektúry na území Veľkej Moravy, ktorej celok je výsledkom pôsobenia rôznych misijných centier západnej i južnej Európy, vyniká jedna svojrázna stavba natoľko, že len ťažko možno nájsť cestu, ktorou sa do nášho priestoru dostal jej stavebný typ. Je ňou kostol č. IX v Mikulčiciach, tzv. štvorapsidová rotunda, ktorá je unikátnou stavbou i v širokom súdobom európskom priestore. Okrem nevyjasnenej proveniencie tohto kostola nie je dodnes jednoznačne zodpovedaná ani otázka jej funkcie.

V tejto práci sa pokúsime nájsť ku kostolu č. IX v Mikulčiciach sakrálne stavby analogického usporiadania, a tým identifikovať jeho provenienciu a zistiť funkciu tejto stavby. Pritom sa vzhľadom na formu kostola č. IX musíme zaoberať predovšetkým špecifickým stavebným typom – tetragonchou.

Kostol č. IX v Mikulčiciach v polohe Kostelisko bol objavený rokoch 1961-1962.¹ Jeho základy sa dochovali len zlomkovito, z väčšej časti je súčasný pôdorys stavby tvorený len sekundárne vyplneným negatívom základov. Zachovaná časť základov je budovaná tak, ako v prípade väčšiny predrománskych kostolov známych na území Veľkej Moravy a bežne i v karolínskej architektúre, zo štiepaných alebo hrubo opracovaných plochých lomových kameňov.² Stavba mala v exteriéri kruhový pôdorys. Neveľký interiér bol tvorený buď valcovým alebo kvadratickým priestorom lode,³ ku ktorému sa symetricky pripájali štyri

¹ POULÍK, Josef. *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*. Praha 1975, s. 113-116.

² Tento spôsob murovania M. Vančo charakterizuje ako *petit appareil allongé* (VANČO, Martin. Kaplnka sv. Margity Antiochijskej pri Kopčanoch. Príspevok k problematike výskumu predrománskej architektúry. In *Slovácko*, roč. 40, 1998, s. 125). Medzi predrománskymi kostolmi na Veľkej Morave možno identifikovať aj iné spôsoby murovania, napr. *opus incertum* v murive kostola na Devínskom hrade (popri sekundárnom využití opracovaného rímskeho stavebného materiálu) alebo *opus quadratum* na Nitrianskom hrade (PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana. *Ranostredoveký Devín*. Bratislava 2011, s. 74-75; BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal. Archeologický a stavebno-historický výskum Katedrály sv. Emeráma na Nitrianskom hrade. In *Monumentorum tutela*, 2010, č. 22, s. 11, 20-21).

³ Keďže z pôdorysu stavby tak, ako je uvedený v literatúre [napr. MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. Mikulčice – das Gräberfeld bei der IX. Kirche. Verlauf der Forschung und Fundsachlage. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Die frümittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno 2005, s. 116], a to najmä v časti so zachovanou hmotou základového muriva, je zrejmé, že medziapsidové kolumniá mali v lodi priamy priebeh,

kruhové apsidy tak, že vytvárali krížový pôdorys (obr. 1.1), pričom v jednej z nich bol nepochybne umiestnený oltár. Za predpokladu, že objavenému pôdorysu zodpovedala aj nadzemná hmota muriva, možno tento kostol označiť za tetrakonchu (t. j. centrálnu stavbu so štyrmi apsidami usporiadanými do kríža) vpísanú do plášťa rotundy, to zn., že jej štvorapsidová štruktúra nebola v exteriéri zjavná.⁴ Nešlo teda o typickú tetrakonchu, ktorej vnútorná krížová dispozícia by bola priznaná aj v exteriéri. Hmotovú podobu kostola možno rekonštruovať ako valcový objekt pozostávajúci z nižšieho širšieho valca s vpísanými apsidami a vyššieho užšieho stredného valca nad kruhovou loďou, čiže tamburom, pričom loď kostola završená tamburom s kupolou mohla mať v interiéri buď kruhový pôdorys (obr. 1.2) alebo kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu (obr. 1.3).⁵

Stavba bola umiestnená južne od centrálného mikulčického hradiska, na ploche, ktorá bola zrejme samostatným ostrovom. Zdá sa, že ostrov alebo aspoň jeho časť bola po obvode opevnená kamenným opevnením, resp. spevnená kamennými násypmi.⁶ Kostol je hrobmi okolitého cintorína datovaný do 2. pol. 9. st., no i po svojom čiastočnom zániku či prestavbe slúžil na sakrálnu a neskôr i fortifikačné účely až do 15. st.⁷

Pôdorys kostola č. IX v Mikulčiciach je možné analyzovať zo štruktúralného a ikonografického hľadiska,⁸ t. j. z hľadiska štruktúry pôdorysu, jeho

a nie priebeh segmentu kružnice, loď kostola nemusela mať pôdorys valca; o tejto alternatíve viď ďalej v texte.

⁴ Za tetrakonchu tu považujeme centrálnu stavbu so štyrmi apsidami, z ktorých jedna plní funkciu oltárneho priestoru, bez ohľadu na to, či ide o vpísané apsidy alebo nie.

⁵ Prechod nerovnostranného oktogonálneho pôdorysu lode do kupoly mohol byť sprostredkovaný trompami alebo jednoduchým splynutím (ako napr. v kaplnke sv. Ulricha vo Wieselburgu v Rakúsku z r. 993, LADENBAUER-OREL, Hertha. Wieselburg an der Erlauf, das östlichste Iperium des hl. Wolfgang. In *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines*, roč. 117, 1972, s. 26-62).

⁶ POULÍK, *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*, s. 106.

⁷ POULÍK, *Mikulčice – sídlo a pevnosť knížat veľkomoravských*, s. 114; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 119-120.

⁸ Objektívny metodologický prístup založený na kombinácii viacerých analytických nástrojov – komparácie dispozičného usporiadania pôdorysu, štruktúralnej analýzy a ikonografickej, resp. ikonologickej analýzy pôdorysu - inštruktívne formuloval na účely výskumu predrománskej architektúry v Čechách, na Morave a na Slovensku M. Vančo (najmä VANČO, Martin. K metodológii výzkumu veľkomoravské architektury. In *Acta historica Neosoliensia*, roč. 14, 2011, vol. 1-2, s. 128-164). O jeho závery sa opierame v nasledujúcom texte.

rozmerov, ich vzťahov a dĺžkovej miery použitej pri stavbe a z hľadiska základných planimetrických a symbolických východísk usporiadania pôdorysu stavby. Táto analýza sa však môže týkať len pôdorysu stavby, keďže nadzemné časti muriva nie sú známe.

Rozmery sakrálnych stavieb neboli ich stavitelmi volené náhodne, ale boli do nich vkladané vopred určené číselné hodnoty, ktorých obsahom bola symbolika vychádzajúca z kresťanskej, najmä biblickej numerológie. Číselné hodnoty so symbolickým obsahom boli pri konštrukcii stavby prirodzene vyjadrené v dĺžkovej miere bežnej v danom období a v danej oblasti. Pre naše prostredie prichádzajú reálne do úvahy dve dĺžkové miery – rímska stopa (r. s.) oscilujúca okolo dĺžky 30 cm a karolínska stopa (k. s.) s dĺžkou 33,3 cm. Rozmery kostola č. IX možno v týchto rozmeroch vyjadriť tak, ako je to uvedené v tabuľke.⁹ Pri rozmeroch lode berieme do úvahy alternatívu valcovej lode i alternatívu kvadratickej lode, kde je priemerom vzdialenosť víťazných oblúkov apsid.

parameter	rozmer v cm	rozmer v r. s. (30 cm)	rozmer v k. s. (33,3 cm)
priemer valcovej lode (vzdialenosť kolumní)	390-395	13-13,2	11,7-11,9
priemer kvadratickej lode (vzdialenosť víťazných oblúkov apsid)	320-365	10,7-12,2	9,6-11
priemer apsid	220-235	7,3-7,8	6,6-7,1
celková svetlosť interiéru	645-650	21,5-21,7	19,4-19,5

Určenie dĺžkovej miery, ktorá bola pravdepodobne použitá pri konštrukcii pôdorysu, závisí od veľkosti odchýlky údaju v stopách od celého čísla, pričom táto

⁹ Základom štrukturálnej a ikonografickej analýzy je pôdorys podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116. Rozmery pôdorysu sú z dôvodu nepravidelného priebehu sekundárne vyplnenej základovej ryhy zaokrúhlené na celých päť cm. Rozmery uvádzané v stopách sú zaokrúhlené na desatiny.

odchýlka by nemala presahovať jednu stopu. Možno predpokladať, že použitá bola tá dĺžková miera, ktorá vykazuje najmenšie odchýlky od predpokladaného referenčného čísla. Kritériom posúdenia odchýlky od celého referenčného čísla by však mal byť aj vzťah zisteného rozmeru v stopovej miere k takému celému číslu, ktoré malo kresťanský symbolický obsah. Je totiž pravdepodobné, že architekt do konštrukcie stavby vložil prednostne hodnoty zodpovedajúce symbolickým číslam, resp. ich násobkom, aby tak predovšetkým v jej interiérových rozmeroch zhmotnil kresťanskú liturgickú mystiku a spiritualitu sakrálneho priestoru. Týmto spôsobom možno v rozmeroch pôdorysu kostola č. IX identifikovať symbolické čísla 7 alebo 8, 10, 12, 20 (ako dvojnásobok čísla 10) a 21 (ako trojnásobok čísla 7).¹⁰

Na základe tejto úvahy možno konštatovať, že zistené rozmery v rímskych stopách vykazujú väčšie odchýlky od čísel so symbolickým obsahom než rozmery v karolínskych stopách (najmä pokiaľ ide o alternatívu kvadratickej lode, kde sa rozmer v rímskych stopách pohybuje od 10,7 do 12,2 r. s., takže ani nie je jasné, či celým číslom malo byť číslo 10 alebo 12, na rozdiel od rozmeru v karolínskych stopách, ktorý osciluje okolo hodnoty 10 s odchýlkami 0,6 a 1). Zdá sa preto, že pri konštrukcii stavby bola s väčšou pravdepodobnosťou použitá dĺžková miera karolínskej stopy než rímskej stopy, nemožno však vylúčiť ani opak.

Základné planimetrické usporiadanie konštrukčného plánu pôdorysu možno rekonštruovať opäť vo dvoch alternatívach (obr. 20). Ak mala loď v interiéri kruhový pôdorys, bola zrejme založená na pláne kružnice s priemerom asi 390-395 cm, čo približne zodpovedá 13 r. s., resp. 12 k. s.; stred kružnice ležal na priesečníku oboch osí pôdorysu kostola. Ak mala loď v interiéri kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu, bola zrejme založená na pláne nepravidelného štvoruholníka s priemerom v interiéri lode asi 320-365 cm, čo približne zodpovedá 10 alebo 12 r. s., resp. 10 k. s. Kúty tohto štvoruholníka sú skosené skutočným pôdorysom kostola a zachádzajú do muriva stavby, čím vzniká pôdorys nerovnostranného oktogónu – nie je preto vylúčené, že v týchto kútoch, to zn. v medziapsidových kolumniách, boli umiestnené stĺpy alebo pilastre. Apsidy

¹⁰ Číslo 7 symbolizuje najmä počet dní, za ktoré Hospodin stvoril svet. Číslo 8 symbolizuje ôsmy deň stvorenia sveta, ktorým bola v plnosti časov smrť Krista na kríži za odpustenie hriechov. Číslo 10 symbolizuje najmä počet desatora Božích prikázaní. Číslo 12 symbolizuje napr. počet apoštolov Pána, ale i Nebeský Jeruzalem. Číslo 3 obsiahnuté v čísle 21 symbolizuje najmä trojjediného Boha alebo počet dní od ukrižovania po zmŕtvychvstanie Pána.

boli zrejme založené na plánoch kružníc s priemerom asi 220-235 cm, čo približne zodpovedá 7 alebo 8 r. s., resp. 7 k. s.; stredy kružníc ležali na osiach pôdorysu kostola pretínajúcich sa v pravom uhle. Priesečníky kružníc, na ktorých boli založené pôdorysy apsid, s kružnicou, resp. so štvoruholníkom, na ktorom bol založený pôdorys lode, určili šírku víťazných oblúkov apsid. Celková svetlosť interiéru kostola sa pohybovala asi od 645 do 650 cm, čo približne zodpovedá 21 r. s., resp. 20 k. s.

Na základe tejto rekonštrukcie konštrukčného plánu pôdorysu kostola č. IX možno konštatovať, že alternatíva valcovej lode na rozdiel od alternatívy s kvadratickou loďou nie celkom spĺňa kritérium použitia rozmeru zodpovedajúceho symbolickému číslu, keďže ideálna hodnota priemeru valcovej lode 13 r. s. neobsahuje žiadnu jednoznačnú kresťanskú symboliku¹¹ na rozdiel od ideálnej hodnoty 12 vyjadrenej v karolínskych stopách. Aj v spojení s poznatkom, že dĺžková miera karolínskej stopy vykazuje menšie odchýlky od ideálnych rozmerov, je tak pravdepodobnejšie, že loď mala v interiéri kvadratický pôdorys nerovnostranného oktogónu než kruhový pôdorys, prípadne i so stĺpmi alebo pilastrami medzi apsidami.

Nepresnosti skutočného pôdorysu a odchýlky od ideálneho konštrukčného plánu a rozmerov, ktoré sa prejavujú najmä v rozdielnych priemeroch apsid alebo v nepravidelnosti štvoruholníka, na ktorom mohol byť založený pôdorys lode, sú so všetkou pravdepodobnosťou dôsledkom nedôslednosti pri vytyčovaní pôdorysu v teréne pri zakladaní stavby.

O proveniencii kostola č. IX boli vyslovené v zásade tri teórie založené predovšetkým na komparácii dispozičného riešenia pôdorysu stavby. Prvá z nich hľadá jeho pôvod v karolínskej, resp. neskoroantickej architektúre, pričom upriamuje pozornosť na základný trend karolínskej architektúry, ktorým bola recepcia neskoroantických vzorov a stavebných typov. Prostredníctvom karolínskej architektúry sa do stredovýchodnej Európy, ktorá ležala na periférii karolínskeho umenia, mohol dostať typ tetrakonchy – alebo vôbec typ centrály s viacerými vpísanými apsidami – prevzatý z niektorej neskoroantickej stavby. Alternatívne sa uvažuje i o tom, že práve veľkomoravská architektúra mohla sama sprostredkovať typ tetrakonchy, resp. viacapsidovej centrály z neskoroantických vzorov

¹¹ M. Vančo vysvetľuje číslo 13, ktoré identifikoval v rozmeroch konštrukčného plánu kostola č. I v Uherskom Hradišti - Sadoch-Špitálkach, ako súčet čísiel so symbolickým obsahom, napr. 10 a 3, resp. 12 a 1 (VANČO, Martin. Kláštorná architektúra Veľkomoravskej ríše. In *ARS*, 2001, č. 2-3, s. 115, 118).

v Jadranskej oblasti, s ktorou susedila prostredníctvom Panónie a dunajskej cesty, do západnej karolínskej architektúry.¹² Ako charakteristické neskoroantické vzory sa v tejto súvislosti uvádzajú kostol sv. Juraja v Solúne (Agios Georgios, pôvodne hrobka Galeriova z r. 311, neskôr vo 4. st. upravená a vysvätená na kostol, obr. 3.1), ďalej baptistérium pri bazilike v Caričinom Grade v Srbsku (6. st., obr. 13.6) alebo tetrakoncha v Konštantínových termách v Ríme (4. st., obr. 5.1). Idea viacapsidového centrálného priestoru vpísaného do plášťa rotundy však nebola v 9. st. nová, keďže v čase vzniku kostola č. IX sa uplatňovala už po niekoľko storočí tak v antickej civilnej architektúre [napr. Antiochov palác v Konštantínopole (5. st., obr. 4.1), kúpeľná sála v Amoriu, Turecko (6. st., obr. 4.2), kúpeľná sála v Lambesi (2. st., obr. 4.3)] ako aj v predrománskej sakrálnej architektúre [napr. kostol Panny Márie vo Würzburgu (706, resp. zač. 11. st. obr. 4.4), kaplnka Božej Milosti v Altöttingu (8.-10. st., obr. 4.5)].

Spomedzi uvedených vzorov treba jednoznačne vylúčiť kostol sv. Juraja v Solúne. Ide o centrálu s ôsmymi nikami. Tieto niky, ktoré nemajú kruhový tvar ale kvadratický, však nie sú apsidami – sú to len zamurované arkády, ktoré pôvodne oddeľovali ústredný priestor stavby od vonkajšieho kruhového priestoru, ktorý zanikol počas neskorších prestavieb. Táto stavba nemohla slúžiť ako vzor pre centrálu s vpísanými apsidami a už vôbec nie pre tetrakonchu.

Druhá teória o pôvode kostola č. IX hľadá jeho vzory v architektúre byzantskej, resp. v arménskej a gruzínskej, kde sa vyskytovali tetrakonchy vpísané do kruhového plášťa, resp. štvorapsidové rotundy.¹³

Tretia teória o pôvode kostola č. IX v Mikulčiciach ponúka možnosť, že pôdorysná dispozícia tohto kostola je ako zjednodušený variant odvodená z dispozície niektorých neskoroantických baptistérií, resp. mauzóleí s neskôr zmenenou funkciou.¹⁴ Išlo o oktogonálnu alebo okrúhlu centrálu, ktorej interiér bol striedavo členený štyrmi polkruhovými a štyrmi kvadratickými nikami. Pôdorys kostola č. IX. v Mikulčiciach mohol vzniknúť redukciou počtu interiérových ník o štyri kvadratické niky len na štyri polkruhové niky. Problémom

¹² Napr. MERHAUTOVÁ, Anežka. *Raněstředověká architektura v Čechách*. Praha 1971, s. 218-224; POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115-116; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 117.

¹³ POULÍK, Josef. Brány poznania. In DEKAN, Ján. *Velká Morava. Doba a umenie*. Bratislava 1976, s. 21-22.

¹⁴ Podľa A. Merhautovej [MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ, Anežka. *Velkomoravská architektura*. In CHADRABA, Rudolf (ed.). *Dějepis českého výtvarného umění II/1*. Praha 1984, s. 36-37] má ísť predovšetkým o mauzóleá na Apeninskom polostrove.

tejto koncepcie však je, že okrem ojedinelého antického príkladu takejto redukcie (Teodorichovo mauzóleum v Ravenne, 520, obr. 3.2; tu však boli zachované kvadratické niky na úkor polkruhových) nepoznáme nijakú ďalšiu podobnú, najmä predrománsku stavbu, ktorá by mohla potvrdiť reálnosť tohto riešenia. Ak by táto možnosť aj bola reálna, tak sotva môže pomôcť identifikovať provenienciu kostola č. IX v Mikulčiciach, keďže stavby uvedenej východiskovej dispozície sa vyskytovali na veľmi rozsiahlom území od Pyrenejského polostrova cez južné Francúzsko, Apeninský polostrov, Dalmáciu a Grécko až po Malú Áziu (napr. baptistérium vo Villa de Torre Águila, baptistérium v Albenge, baptistérium pri chráme sv. Tekly v Miláne, mauzóleum sv. Viktora v Miláne, kaplnka sv. Aquilina a kaplnka sv. Sixta pri chráme San Lorenzo v Miláne, mauzóleum sv. Heleny v Ríme, Diokleciánovo mauzóleum, neskôr chrám Panny Márie, resp. sv. Domnia v Splitte, baptistérium pri bazilike v Lechaione, baptistérium pri chráme Panny Márie v Efeze; ako príklad dispozície vid' baptistérium pri kostole sv. Juraja v Solúne, obr. 3.1).

Keďže kostol č. IX treba charakterizovať v zásade ako tetrakonchu a keďže i dve z uvedených teórií hľadajú jeho pôvod medzi neskorootickými i včasnostredovekými tetrakonchami, je potrebné sa v stručnosti zaoberať aj pôvodom a formami tohto stavebného typu, ktoré sa vyvinuli od 4. st. až do 10.-11. st., to zn. do vyznenia predrománskej architektúry v Európe. Porovnanie dispozície kostola č. IX v Mikulčiciach s niektorými podobne usporiadanými stavbami, ktorých pôvod a spôsob sformovania je možné charakterizovať, nám umožní postrehnúť genézu tohto modelu tetrakonchy a identifikovať najpravdepodobnejšiu provenienciu tohto kostola.

Tetrakonchálne stavby sú známe v hojnom množstve už v rímskej predkresťanskej a hlavne ranokresťanskej architektúre. Ranokresťanské tetrakonchy a im podobné iné štvorapsidové, resp. štvorníkové centrálné stavby preberali všetky modely¹⁵ tohto stavebného usporiadania, ktoré boli v antickej architektúre k dispozícii (obr. 5.1 až 5.4, obr. 8.1); najst' medzi nimi možno i dispozíciu analogickú dispozícii kostola č. IX v Mikulčiciach (obr. 5.4). V niektorých prípadoch staršie

¹⁵ K vymedzeniu pojmov typ a model KURTOVIĆ-FOLIĆ, Nadja. Triconch – its origin and place in the development of architectural forms. In *Facta Universitatis*, 1997, č. 4, s. 475, 478. Typom sa rozumie architektonická idea, ktorú možno identifikovať viac alebo menej konštantným súborom prvkov a ktorú možno tvarovať. Modelom sa rozumie konkrétne stvárnenie typu s presnými a určenými znakmi.

rímske tetrakonchy (napr. kúpeľné sály) dokonca priamo menili svoju funkciu na ranokresťanské sakrálne objekty (napr. baptistéria; napr. obr. 16.3).

Vznik tetrakonchy ako stavebného typu v antickej architektúre súvisí do istej miery s genézou typu trikonchy (teda stavby s troma apsidami usporiadanými do kríža) využívanou pôvodne ako *triclinium*¹⁶ alebo ako *schola*.¹⁷ Tetrakonchálny pôdorys v podstate vzniká pripojením štvrtej apsidy so vstupným otvorom, čím vzniká centrálny uzavretý priestor lode kvadratického pôdorysu.¹⁸ Ústredná kubická hmota tetrakonchy je zjavná i v exteriéri (náročia kvadratickej lode) a na každej strane má jednu apsidu. Takéto krížové usporiadanie má v ranokresťanských tetrakonchách hlboký symbolický význam – stavba na pôdoryse rovnoramenného kríža ako znamenia ukrižovaného Spasiteľa smeruje svojimi apsidami na všetky svetové strany, čím symbolizuje jednak konečné víťazstvo Spasiteľa nad smrťou a všezahrňajúcu pôsobnosť spasenia, jednak víťazstvo kríža nad ostatnými náboženstvami a jednak univerzálnu vládu jediného Boha nad svetom. Z týchto dôvodov sa tetrakoncha ako symbolické vyjadrenie víťazstva nad smrťou prostredníctvom kríža spočiatku využívala najmä na sepulchrálne účely a slúžila ako mauzóleum pre významného člena kresťanskej komunity, ako memória svätca či martyrion mučeníka (obr. 6.1 až 6.6). Tetrakoncha sa neskôr využívala i ako baptistérium (či už išlo o usporiadanie stavby alebo len o samotnú piscinu) z dôvodu symboliky kríža, na ktorom Spasiteľ vykonal svoje spasiteľské dielo – tetrakoncha tu vyjadruje znovuzrodenie v krste, vytrhnutie z večnej smrti a vstup do spoločenstva kresťanov. Tento pôvodný model tetrakonchy sa čoskoro hojne uplatnil i pri stavbe kostolov (biskupských, kláštor-ných a pod.) a vyskytoval sa i v architektúre predrománskej a románskej (napr. memória na obr. 6: 7 a baptistéria na obr. 6.8 a 6.9).

Tetrakonchy už od počiatku nadobúdali rozvitejšie i pomerne zložité formy. V starom Arménsku (dnes z väčšej časti na tureckom území) bol rozšírený podtyp s dominujúcou priznanou hmotou kvadratickej lode, nad ktorou sa klenula kupola s osembokým tamburom (obr. 7). Predovšetkým vo východnom

¹⁶ SVOBODA, Ludvík (red.) et al. Encyklopedie antiky. Praha 1973, s. 630.

¹⁷ LANCIANI, Rodolfo. *Pagan and Christian Rome*. 1896, dotlač 2003, s. 68. Trikonchálne *scholae* boli stavby pôvodne slúžiace na sepulchrálne a memoriálne účely sčasti odvedené od antických triklínii (napr. obr. 5.5) a mauzóleí (5.6). K ranokresťanským trikonchálnym *scholae* (napr. kostol sv. Sixta z 3. st., obr. 5.7) sa neskôr pripájali ďalšie priestory slúžiace na zhromažďovanie veriacich.

¹⁸ KURTOVIĆ-FOLIĆ, Triconch – its origin, s. 476.

Stredomorí sa uplatnil pôsobivý monumentálny variant, ktorý k tetrakonche pripája vonkajší uzavretý priestor slúžiaci ako ambulatórium, komunikujúci s vnútorným tetrakonchálnym priestorom prostredníctvom početných arkád, ktorý môže na poschodí niesť galériu, resp. matroneum (obr. 8.1 a 8.2), alebo môže byť bez galérií (obr. 8.3 až 8.12). Iný variant rozvitej tetrakonchy vkladá do priestoru lode kostola kupolu nesenú stĺpmi alebo piliermi (obr. 9), čím v niektorých prípadoch vzniká v podstate tetrakonchálne trojlodie. Ďalšia modifikácia tetrakonchy rozšírená takmer výlučne v Arménsku a v Gruzínsku spočíva vo vložení štyroch plytších apsid alebo ník medzi štyri hlavné apsidy (obr. 10).

Pôvodné ranokresťanské tetrakonchy nadobúdajú i formy zjednodušené, resp. kombinované s inými stavebnými typmi. Predtým dominujúca hmota kvadratickej lode pôvodne priznaná v exteriéri bola redukovaná len na priestor kríženia apsid, nad ktorým sa mohol zdvíhať i tambur s kupolou, a tetrakoncha tak pozostávala iba zo štyroch susediacich apsid, pričom v miestach ich styku mohli byť umiestnené oporné piliere alebo zosilnenia stien (obr. 11). Predovšetkým v Arménsku bol rozšírený model tejto prostej tetrakonchy s pripojenými bočnými kaplnkami (obr. 12.1 až 12.3), pričom celá tetrakoncha mohla byť vpísaná do oktogonálneho plášťa (obr. 12.4 a 12.5). V niektorých prípadoch mali apsidy tetrakonchy v exteriéri kvadratický plášť (obr. 13.1 až 13.4, ale napr. aj obr. 6.5, 6.8, 6.9, 7.4 a 7.6), prípadne bola do kvadratického plášťa vpísaná celá tetrakoncha (obr. 13.5 až 13.8, ale napr. aj obr. 6.4, 10.2 a 10.12). I zjednodušená tetrakoncha mala svoje monumentálne prejavy (obr. 14.1 a 14.2) aj zložitejšie formy s ambulatóriom – len v starom Arménsku sa vyskytovali monumentálne tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom a kruhovým alebo polygonálnym vonkajším plášťom (obr. 14.3 až 14.5), prípadne išlo o tetrakonchu s bočnými kaplnkami vpísanú do rotundy s kruhovým ambulatóriom s polygonálnym vonkajším plášťom (obr. 14.6; vzormi týchto stavieb boli monumentálne blízko východné tetrakonchy na obr. 8.4, 8.5, 8.8 a 8.11). Odstránením vonkajšieho kruhového ambulatória vznikol jednoduchší variant tetrakonchy s bočnými kaplnkami vpísanej do kruhového plášťa (obr. 15.1 až 15.3). Najjednoduchšiu formu tohto modelu predstavovala prostá tetrakoncha vpísaná do rotundy (kaplnka sv. Gregora v Sanahine, 976-991, obr. 15.4), čiže v podstate ten istý model ako v prípade kostola č. IX v Mikulčiciach. Ústredný priestor lode, ktorá nemá kruhový pôdorys ale kvadratický pôdorys s pilastrami alebo profilovanými stĺpmi v uhloch, bol v týchto stavbách prevýšený zaklenutým valcovým alebo oktogonálnym tamburom s kupolou nesenou trompami alebo pandatívmi.

Práve o tieto stavby sa opiera teória o „východnom“ pôvode kostola č. IX a jeho vzťahu k Arménskej oblasti.

V ďalšom modeli tetrakonchy bola kvadratická loď nahradená kruhovou loďou, t. j. rotundou. Kombináciou tetrakonchy a rotundy tak vznikla v pravom slova zmysle štvorapsidová rotunda s valcovou loďou a štyrmi v exteriéri výraznými kruhovými apsidami. Tento model v monumentálnej forme s ambulatóriom je známy už zo starovekej Palestíny (chrám Božieho hrobu v Jeruzaleme, 4. st. s prestavbami zo 7. a 11. st., obr. 16.1).¹⁹ V jednoduchých formách sa tento model uplatnil napríklad v Gruzínsku (obr. 16:2), v Malej Ázii (obr. 16.3), na Balkáne (obr. 16.4) ale i vo včasnom stredoveku v strednej a západnej Európe (obr. 16.5 až 16.8).

Tetrakonche sa podobá iná forma centrálnej stavby so štyrmi interiérovými nikami, a to typ s dominantným valcovým priestorom lode vpísaným do kvadratického plášťa so štyrmi menšími interiérovými kruhovými alebo podkovovitými apsidami (nikami) vpísanými v diagonálnych osiach kvadratického plášťa (obr. 17.1 až 17.5), ku ktorému sa alternatívne ešte pripája samostatné presbytérium (obr. 17.6 a 17.7 ale aj 8.7). Tento typ má svoj pôvod nepochybne v antických termách (napr. obr. 5.2), ktoré v mnohých prípadoch po prestavbe nadobúdali funkciu baptistérií. Konštrukcii kostola č. IX sa tento typ síce približuje ideou štvorapsidového priestoru vpísaného do hmoty odlišného tvaru, ale inak má celkom odlišnú genézu aj štruktúru.

Zjednodušený pôdorys jednotlivých modelov tetrakonchy sa využíval i pri mnohých krstných nádržiach (obr. 18: 1-4). Niektoré z krstných nádrží v starovekej Palestíne či severnej Afrike mali dokonca pôdorys celkom obdobný pôdorysu kostola č. IX (obr. 18.5 až 18.8).

Z uvedených príkladov je zrejmé, že pôdorys kostola č. IX sa najviac približuje tetrakonchám zjednodušených foriem vpísaným do plášťa rotundy z oblasti Arménska (obr. 15), resp. i zložitejšie usporiadaným monumentálnym tetrakonchám s kruhovým ambulatóriom (obr. 14). Predstavujú s viacerými modifikáciami ten istý model tetrakonchy zreteľne vymedzený voči ostatným modelom. Sotva však možno niektorú z týchto arménskych stavieb označiť za priamu predlohu kostola č. IX, a to jednak pre ich odlišné datovanie a jednak

¹⁹ Apsidy chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme sú zrejme prístavbami až zo 7. st. a vnútorný prstenec nesený stĺpmi a piliermi je v dnešnej podobe zrejme výsledkom prestavby v 11. st. (CONANT, Kenneth John. *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*. Londýn 1978, fig. 62).

pre ťažko objasniteľnú vzájomnú súvislosť. Hlavným problémom totiž je, ako vysvetliť import tohto stavebného typu, resp. jeho modelu z oblasti východného Čiernomoria na Veľkú Moravu, t. j. najmä zistiť, aké vzťahy a pohnútky viedli veľkomoravskú svetskú a cirkevnú elitu²⁰ k hľadaniu vzorov pre výstavbu kostolov v tejto oblasti a ktoré cirkevné stredisko mohlo prenos tohto stavebného typu na Moravu sprostredkovať. Na základe historických písomných i hmotných prameňov môžeme pomerne spoľahlivo pomenovať oblasti, z ktorých na územie Veľkej Moravy prichádzalo viac alebo menej intenzívne misijné pôsobenie – išlo o oblasť Franskej ríše (Bavorsko, Porýnie), oblasť Jadranu (severné Taliansko, Istria, Dalmácia) a Byzanciu, pričom na oblasť Jadranu a Byzancie veľkomoravská elita obracala svoju pozornosť s cieľom obmedziť vplyv a moc franskej cirkvi. Dá sa pritom oprávnenne predpokladať, že prienikom misijného pôsobenia určitého cirkevného strediska je do cieľovej oblasti importovaná aj hmotná sakrálna kultúra daného cirkevného centra. S pôsobením misionárov z územia Franskej ríše či z jadranskej alebo byzantskej oblasti prenikalo teda do priestoru Veľkej Moravy i hmotné sakrálné umenie týchto oblastí. Organizované misijné pôsobenie bolo podporované jednak diecéznymi či inými cirkevnými inštitúciami oblasti, z ktorej prichádzalo, a jednak vládnucimi inštitúciami cieľovej oblasti. Súčasťou tejto podpory bolo i poskytnutie náležitých a potrebných hospodárskeho a personálneho zázemia. Súčasťou misijného pôsobenia preto nepochybne boli okrem kňazov a mníchov i umelci, architekti a ďalší remeselníci,²¹ ktorí podľa potrieb či pokynov misionárov alebo predstaviteľov cieľovej oblasti vyvíjali v nej svoju činnosť, t. j. vytvárali tu hnutelné i nehnuteľné sakrálné umelecké diela.²²

Po zohľadnení výskytu kostolov, ktoré sú obdobne usporiadané ako kostol č. IX v Mikulčiciach, a po zvážení reálnych možností a charakteru pôsobenia

²⁰ VANČO, K metodologii výzkumu, s. 145.

²¹ Napr. BOTEK, Andrej. Cyrilo-metodská misia a veľkomoravská architektúra. In *Konštantínove listy*, roč. 2, 2009, s. 36. V tomto sprievode boli zrejme prítomné napríklad i osoby znalé práva (HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Crimen laesae maiestatis a panovník jako garant práva ve velkomoravském prostředí 9. století. In *Konštantínove listy*, roč. 4, 2011, s. 46-47.

²² Ak predpokladáme import stavebného typu, musíme v misijnom sprievode nevyhnutne rátať predovšetkým s prítomnosťou architekta alebo aspoň osoby znalej typológie, symboliky a konštrukcie stavebných diel, ktorá mohla byť prostredníkom importu. Naopak, stavební remeselníci nemuseli byť súčasťou misijného sprievodu, ak boli takéto osoby dostupné priamo v cieľovej oblasti.

rôznych oblastí, s ktorými veľkomoravské prostredie udržiavalo v procese christianizácie relevantné kontakty, sa zdá, že jediným prostredníkom, ktorý mohol sprostredkovať prenos modelu tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy z oblasti východného Čiernomoria na Veľkú Moravu, mohla byť byzantská misia z roku 863. Cyril a Metod počas misie ku Chazarom, sídlacim v okolí Azovského mora, asi v roku 860 navštívili i oblasť severného Kaukazu – tzv. Kaspijské vráta (t. j. úžinu medzi Kaukazom a mestom Derbent na pobreží Kaspického mora;²³ mohlo však ísť aj o iné miesta²⁴), kde sa snáď mohli zoznámiť s pôsobivou dispozíciou tetrakonchálneho priestoru vpísaného do plášťa rotundy rozšírenou v susednej oblasti Arménska. Nie je však nevyhnutné, aby prostredníkom idey tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy boli priamo Cyril a Metod. Mohol ju sprostredkovať architekt oboznámený so stavbami tejto dispozície, ktorý bol súčasťou byzantského misijného sprievodu na Moravu a ktorého mohol tejto misii poskytnúť priamo cisársky dvor ako oficiálny vysielateľ misie. Keďže je zrejmé, že kostol č. IX nemožno spojiť priamo so žiadnou konkrétnou, i keď analogicky usporiadanou stavbou, pri vzniku kostola č. IX v Mikulčiciach preto nešlo určite o import stavebného typu v podobe imitácie konkrétnej stavby či stavieb, ale skôr len v podobe samotnej idey tetrakonchálneho priestoru vpísaného do plášťa rotundy.²⁵

²³ STANISLAV, Ján. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy*. Bratislava-Praha 1934, s. 29

²⁴ MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk. *České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II*. Praha 2006, s. 536.

²⁵ V 9. st., kedy vznikol kostol č. IX, mohli ako zdroj inšpirácie pre jeho vznik pôsobiť len tie z arménskych tetrakonch s kruhovým ambulatóriom alebo s kruhovým či polygonálnym plášťom (obr. 14 a 15), ktoré už v tom čase existovali, t. j. v lokalitách Zvartnoc, Liakit, Banak a Garni. Analogicky usporiadané kostoly v lokalitách Ani, Chckonk, Marmašen ako aj Sanahin (s tetrakonchou, ktorá sa kostolu č. IX svojou dispozíciou podobá najväčšmi), vznikli až v 10.-11. st. Podstatnou skutočnosťou však je, že pre všetky tieto arménske tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom alebo v kruhovom plášti bola základným vzorom najstaršia z nich, t. j. kostol sv. Gregora vo Zvartnoci s kruhovým ambulatóriom. Kostol v Liakite v podstate opakuje jeho usporiadanie, kým kostol v Banaku pridáva k vnútornej tetrakonche bočné kaplnky a uzatvára ich do spoločného kruhového plášťa. Kostol v Garni je už zjednodušením a redukciou dispozície kostola v Banaku, keďže odstraňuje kruhové ambulatórium. Kostol č. IX predstavuje ešte výraznejšie zjednodušenie východiskovej dispozície (odstraňuje i bočné kaplnky), čo ho stavia do logického vývojového radu determinovaného práve tendenciou zjednodušovania dispozície, presne tak ako analogicky zjednodušenú no mladšiu tetrakonchu v Sanahine. Za základné zdroje inšpirácie pre

Aj vzhľadom na to, že tetrakonchy sa pred 10. st. len zriedkavo vyskytujú v západnej sakrálnej architektúre, t. j. predovšetkým na Apeninskom polostrove a vo Franskej ríši, ale naopak, hojne sa vyskytujú v areáli byzantskej architektúry alebo areáli jej bezprostredného pôsobenia, t. j. v Malej Ázii, na Balkáne a najmä v Arménsku a Gruzínsku, možno provenienciu kostola č. IX hľadať práve v oblasti pôsobenia byzantskej architektúry. V Európe nie je známa žiadna súdobá alebo aspoň iná predrománska analógia k mikulčickej štvorapsidovej rotunde až na jedinú výnimku – predrománsku rotundu na Trenčianskom hrade,²⁶ ktorej druhá stavebná fáza mala štyri vpísané apsidy (obr. 19). Datovanie prvej stavebnej fázy tejto rotundy je neisté, no je vysoko pravdepodobné, že vznikla už v 9. st.²⁷ Jej prestavba na štvorapsidovú rotundu sa dáva do súvislosti s tetrakonchou v Székesfehérvári z prelomu 10. a 11. st. (obr. 9.5).²⁸ Nie je však vylúčené, že

kostol č. IX v Mikulčiciach preto treba s najväčšou pravdepodobnosťou považovať tertakonchu vo Zvartnoci ako prototyp a tetrakonchu v Garni ako prejav trendu zjednodušovania pôvodnej dispozície.

²⁶ NEŠPOROVÁ, Tamara. Hrad Trenčín v archeologických prameňoch. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 46, 1997, č. 3, s. 6-9.

²⁷ Napr. VANČO, Martin. *Stredoveké rotundy na Slovensku (9. – 13. storočie)*. Bratislava 2000, s. 148-150; ILLÁŠ, Martin. Štyri predrománske rotundy. In *Moravský historický sborník*. Ročenka Moravského národného kongresu 2006-2011. Brno 2011, s. 656-660.

²⁸ VANČO, *Stredoveké rotundy*, s. 150. S možnosťou prestavby rotundy v Trenčíne na tetrakonchu súvisí všeobecnejšia problematika výskytu štvorapsidových centrál v strednej Európe. Práve okolo roku 1000 a počiatkom 11. st. vznikajú v nových stredoeurópskych štátoch – Českom kniežatstve, Poľskom kniežatstve a Uhorskom kráľovstve – pozoruhodné štvorapsidové centrálné kostoly (či už ako nové stavby alebo prestavbou starších stavieb): kostol sv. Víta v Prahe (konečná dispozícia vzniká asi po 1034), kostol Panny Márie v Krakove (okolo 1000), rotunda v Trenčíne, kostol sv. Petra v Székesfehérvári (okolo 1000) a kostol sv. Kríža vo Feldebrö (1. tr. 11. st.). Tieto štáty práve v tomto období prechádzajú zásadnými zmenami, prekonávajú počiatočnú krízu, upevňujú svoju vnútornú organizáciu ako aj vzťahy k Rímsko-nemeckej ríši. V tomto procese budujú aj svoju cirkevnú organizáciu a zakladajú biskupstvá, resp. arcibiskupstvá, pričom z cirkevno-politických dôvodov zabezpečujú aj určitú prestíž a trvalý devocionálny význam sídelných chrámov novozaložených diecéz či arcidiecéz. Zvlášť významné je, že od začiatku 11. st. sa opäť otvára uhorská trasa pre pútnikov do Svätej zeme. Na začiatku 11. st. sú doložené v Jeruzaleme i významnejšie aktivity uhorského kráľa Štefana (napr. MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska*. Budmerice 1997, s. 55). Je možné, že početnejší výskyt centrálnej a krížovej dispozície uvedených kostolov je výsledkom týchto procesov a kontaktu so Svätou zemou – nie je totiž vylúčené, že štvorapsidová dispozícia spomenutých kostolov je ideovo odvodená od dispozície Chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme, ako napr. aj dispozícia iných kostolov v západnej Európe, ktoré sú imitáciami jeruzalemského

táto prestavba sa uskutočnila už v 9. st. práve pod vplyvom kostola č. IX, resp. pod vplyvom tej istej idey, ktorej výsledkom bol vznik kostola č. IX.²⁹ V každom prípade však kostol č. IX a štvorapsidovú rotundu na Trenčianskom hrade možno označiť za jediné známe predrománske príklady výskytu modelu prostej tetrakonchy vpísanej do plášťa rotundy mimo oblasti starého Arménska.³⁰

Predpoklad o importe idey tetrakonchy vpísanej v kruhovom plášti z oblasti východného Čiernomoria, resp. z oblasti výskytu podobných foriem v areáli byzantskej architektúry alebo jej bezprostredného pôsobenia, bohužiaľ, neumožňuje vyriešiť problém funkcie kostola č. IX. Funkcia štvorapsidovej rotundy býva interpretovaná dvojako – ako mauzóleum alebo ako baptistérium, a to vzhľadom na funkcie, ktoré tetrakoncha plnila už vo včasnokresťanskej architektúre. Prvú interpretáciu funkcie kostola č. IX., t. j. mauzóleum, vylučuje absencia hrobu v interiéri stavby, ktorý by bol súčasný s jej prvou stavebnou fázou (hrob zahĺbený do lode kostola pochádza až z vrcholného stredoveku).³¹ Druhú interpretáciu, t. j. baptistérium, naopak, zdá sa, podporuje prítomnosť menšej kamennej kruhovej stavby s kruhovým otvorom uprostred – tzv. baptistéria – súčasnej s kostolom, odkrytej východne od kostola (obr. 2.1).³² Tento studňovitý objekt bol spočiatku považovaný za krstnú nádrž – piscinu,³³ a to napriek jeho značnej hĺbke (až 2 m).³⁴ Trosky objektu podobného tvaru, avšak so stredným štvorcovým otvorom, ktoré boli objavené pri kostole č. III v Mikulčiciach, boli rovnako pôvodne interpretované ako krstná nádrž, resp. ako súčasť baptistéria (obr. 2.2).³⁵ Podobne je interpretovaný i objekt odkrytý severne od apsidy kostola č. III

chrámu: kostola sv. Petra a Ondreja v Paderborne-Busdorfe (1036), kostola sv. Kríža v Quimperlé (asi 1050) alebo kaplnky v Saint-Léonard-de-Noblat (asi 1075) alebo aj kaplnky sv. Ulricha vo Wieselburgu (993).

²⁹ ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 660.

³⁰ Tento poznatok o vzťahu kostola č. IX k arménskym tetrakonchám vpísaným do plášťa rotundy rovnako umožňuje predpokladať, že loď tohto kostola mala v interiéri tak, ako ostatné príklady tohto modelu, kvadratický a nie kruhový pôdorys, prípadne i pilastre alebo stĺpy medzi apsidami. I výsledky použitia ikonografickej analýzy pôdorysu teda poukazujú na príbuznosť kostola č. IX s Arménskymi tetrakonchami vpísanými do plášťa rotundy.

³¹ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 114, MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 117-118.

³² POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115, MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 118-119.

³³ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 115.

³⁴ *Ibidem*; MĚŘÍNSKÝ, *Mikulčice – das Gräberfeld*, s. 118.

³⁵ POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 87.

v Uherskom Hradišti-Starom Městě (obr. 2.3).³⁶ Vo veľkomoravskom prostredí je známy ešte ďalší objekt interpretovaný ako baptistérium, pričom v tomto prípade nejde o nádrž na vodu, ale o rotundu malých rozmerov najskôr drevenej konštrukcie (snáď kolovej a výpletovej a maltou omietanej) odkrytú západne od kostola č. II v Sadoch v Uherskom Hradišti (obr. 2.4).³⁷

Pre hypotézu o funkcii kostola č. IX ako baptistéria je od počiatku problematickou otázka, prečo sa údajná krstná nádrž nenachádza priamo v interiéri štvorapsidového kostola, kde by sa vzhľadom na analógiu so všetkými stavbami slúžiacimi ako baptistérium dala očakávať. Ak by tento studňovitý objekt slúžil naozaj ako krstná nádrž, bol by v tomto prípade umiestnený mimo vlastného baptistéria, čo je ale raritná situácia, ku ktorej nie je známa analógia. Je však možné predpokladať, že skutočná krstná nádrž bola umiestnená v interiéri kostola (či už bola drevená alebo kamenná), v južnej, severnej či západnej apside či priamo v lodi. Studňovitá stavba by v takom prípade nebola piscinou, ale slúžila by iba ako studňa či rezervoár vody používanej na krst alebo na iné liturgické účely (táto reinterpretácia sa vzťahuje i na ďalšie podobné, vyššie uvedené veľkomoravské studňovité objekty považované za baptistéria).³⁸ Interpretáciu kostola č. IX ako baptistéria to teda nevylučuje, naopak, skôr ju to nepriamo podporuje, keďže potreba zdroja vody prichádza do úvahy predovšetkým v súvislosti s krstami. Kostol č. IX by teda z tohto hľadiska bolo možné interpretovať ako baptistérium.

Závažnejším problémom je, že kostol č. IX s predpokladanou obmedzenou funkciou baptistéria bol vybudovaný ako celkom samostatne stojaca stavba bez vzťahu k inej sakrálnej stavbe.³⁹ Baptistéria boli spravidla len pomocnými liturgickými priestormi vybudovanými v blízkosti alebo priamo v štruktúre najmä kláštorných alebo biskupských kostolov. Samostatne umiestnené baptistéria bez blízkeho kostola možno hypoteticky predpokladať len v prípade činnosti

³⁶ GALUŠKA, Luděk. Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 168-169.

³⁷ HRUBÝ, Vilém. *Staré Město – velkomoravský Velehrad*. Praha 1965, s. 204-205; GALUŠKA, Kirchliche Architektur, s. 174.

³⁸ MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 601-602.

³⁹ V blízkosti kostola č. IX nebola odkrytá žiadna ďalšia sakrálna stavba, pričom vzhľadom na absenciu povrchových stôp po deštrukcii murovanej stavby nie je prítomnosť takéhoto objektu ani pravdepodobná.

misií, ktoré ich budovali zväčša zrejme len ako provizórne objekty funkčne zamerané len na hromadné krsty ľudu či prvotné krsty najmä príslušníkov elity, pričom by teoreticky malo ísť o vôbec prvé kresťanské sakrálné stavby v danom prostredí. Takouto „prvomisiijnou“ stavbou však kostol č. IX určite nie je, keďže vznikol v 2. pol. 9. storočia, a to v prostredí, v ktorom sa kresťanstvo už úspešne šírilo, v ktorom už stálo viac kostolov a dokonca existovala už určitá cirkevná organizácia. Napriek tomu nemožno celkom vylúčiť, najmä vzhľadom na špecifické podmienky christianizácie v stredoeurópskom priestore v 9. storočí,⁴⁰ že tu mohlo vzniknúť aj izolované baptistérium, ktoré zároveň nebolo len provizórnu stavbou.

Funkciu kostola č. IX výlučne ako baptistéria však spochybňujú aj hroby uložené v okolí tohto kostola. Ak by kostol č. IX mal byť len baptistériom, nemohlo by sa pri takomto kostole s obmedzenou funkciou pochovávať. Existencia cintorína ale znamená, že kostol č. IX plnil zjavne i funkciu cintorínovej kaplnky. Nešlo teda len o kostol s obmedzenou funkciou baptistéria, ktorá samotná by bola problematická, no bol aj kostolom cintorínovým. V takom prípade jeho izolované umiestnenie dáva zmysel, keďže určujúcim faktorom umiestnenia stavby bolo plánované alebo už existujúce miesto pochovávaní. Máme teda pred sebou určite stavbu aj s obmedzenou funkciou cintorínového kostola.

Či kostol č. IX mohol plniť okrem týchto dvoch špecifických funkcií i funkciu napríklad farského kostola, nie je jasné. V jeho okolí nie je doložené žiadne komplexné súdobé sídlisko, hoci je tu doložené väčšie množstvo sídliskových objektov i s dokladmi remeselnej výroby čiastočne zrejme súčasných s hrobmi.⁴¹ Funkciu farských kostolov vo veľkomoravskom prostredí nepochybne plnili okrem ústredných kostolov aj niektoré vlastnícke kostoly vybudované na lokálnych sídlach príslušníkov elity (napr. Modrá, Pohansko, Ducové, Nitrianska Blatnica), ktoré boli centrami nižších, prípadne špecializovaných územnosprávnych celkov.⁴² V polohe Kostelisko v Mikulčiciach však nie sú známe žiadne nálezy, ktoré by dokladali prítomnosť sídla príslušníka elity, prípadne využitie polohy ako veľmožského dvorca. V Mikulčiciach navyše funkciu farského kostola plnil buď priamo kostol č. III ako najvýznamnejšia sakrálna stavba s rozsiahlym

⁴⁰ MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 119; MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 602-603.

⁴¹ POLÁČEK, Lumír et al. Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradistě. In *Přehled výzkumů*, 2007, č. 48, s. 121-124.

⁴² ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 680-681.

cintorínom,⁴³ prípadne kostol č. II s podobne rozsiahlym pochovávaním, ktorý bol zrejme i najstarším kostolom v Mikulčiciach plniacim od počiatku zrejme funkcie farského kostola.⁴⁴ Ostatné kostoly v Mikulčiciach plnili zrejme buď len špecifické funkcie vyplývajúce z ich vzťahu ku kostolom č. II a III ako zrejme najvýznamnejším kostolom kniežacieho hradu⁴⁵ alebo len funkcie reprezentačných alebo vlastníckych kostolov kniežaťa či príslušníkov najvyššej elity spojenej s kniežaťom. Tzv. štvorapsidová rotunda však v porovnaní s ostatnými kostolmi v Mikulčiciach a s ich súvisiacim kontextom nemá charakteristiky vlastníckeho ani farského kostola.

Kostol č. IX teda podľa všetkého plnil len dve špecifické funkcie – funkciu cintorínového kostola a s veľkou pravdepodobnosťou i funkciu baptistéria spojeného najskôr s nejakou misijnou činnosťou.⁴⁶

Kostol č. IX a k nemu patriaci cintorín datovaný do 2. pol. 9. st. vznikol vo východnom susedstve už existujúceho staršieho a pomerne bohatého pohrebiska predkresťanského charakteru, na ktorom sa začalo pochovávať zrejme už na počiatku 9. st. a pochovávalo sa na ňom i po vzniku cintorína pri kostole č. IX.⁴⁷ Začiatok pochovávania pri samotnom kostole č. IX možno interpretovať ako čias-

⁴³ Mimoriadne významné postavenie kostola č. III konštatujú najnovšie z hľadiska stavebného typu, umiestnenia v sídliskovej štruktúre a postavenia medzi ostatnými kostolmi napr. POLÁČEK, Lumír. Die Kirchen von Mikulčice aus siedlungsarchäologischer Sicht. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 39; POMFYOVÁ, Bibiana. Die Interpretationsmöglichkeiten des Sakraltopographie in Mikulčice. In POLÁČEK, Lumír – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (eds.). *Frümittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice VIII*. Brno 2010, s. 96.

⁴⁴ Napr. POLÁČEK, Die Kirchen von Mikulčice, s. 41.

⁴⁵ POMFYOVÁ, Die Interpretationsmöglichkeiten des Sakraltopographie, s. 87-91.

⁴⁶ K podobnému záveru, avšak s odlišným datovaním kostola už do r. 831 dospieva najnovšie M. Vančo (VANČO, Martin. Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k pohrebiskám. In PANIS, Branislav – RUTTKAY, Matej – TURČAN, Vladimír (eds.). *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava 2013, s. 103, 109). Ak bol kostol č. IX baptistériom, celkom hypoteticky s ohľadom na túto jeho funkciu možno predpokladať jeho zasvätenie sv. Jánovi Krstiteľovi, do úvahy však môže prichádzať i patrocínium sv. Kríža, sv. Juraja či iné zasvätenia najmä votívneho charakteru.

⁴⁷ KLANICA, Zdeněk. Křesťanství a pohanství staré Moravy. In MARSINA, Richard – RUTTKAY, Alexander (eds.). *Svätopluk 894-1994*. Nitra 1997, s. 110; POLÁČEK et al., Stav a perspektivy, s. 123.

točný presun pochovávaní zo susedného predkresťanského pohrebiska na kostolný cintorín. Na staršom pohrebisku západne od kostola boli pochovávané zrejme osoby, ktoré zotrúvali na predkresťanských náboženských predstavách a dosiaľ odmietali prijať krst. Súdaci podľa relatívne bohatej hrobovej výbavy išlo tu aj o príslušníkov najmä bojovníckej elity. Keďže kostol č. IX bol umiestnený práve v susedstve tohto pohrebiska a pochovávanie sa čiastočne presunulo do jeho okolia, je možné, že kostol č. IX bol priamo zameraný na konverziu tejto špecifickej, zrejme konzervatívnej časti elity ako aj iných osôb naviazaných na túto skupinu spoločensko-ekonomickými vzťahmi.⁴⁸ Išlo by teda vo svojej podstate naozaj o misijný kostol. Misijné zameranie tohto kostola by potom vzhľadom na jeho predpokladané špecifické funkcie zahŕňalo predovšetkým krstenie a kresťanské pochovávanie neofytov. To znamená, že by z pastoračného hľadiska postihoval dva základné okamihy života človeka – narodenie (pri neofytoch len symbolické narodenie skrze krst) a smrť, ktoré majú z hľadiska kresťanskej nauky i misijného pôsobenia fundamentálny význam. Táto funkčná náplň kostola má plné opodstatnenie v oboch symbolických aspektoch krížovej dispozície tetrakonchy, ktoré sú opísané vyššie.

Na základe uvedených úvah o proveniencii typu kostola č. IX, ktorej výsledkom je identifikácia jeho pôvodu vo sfére vývoja a vplyvu byzantskej architektúry, a úvah o jeho pravdepodobných obmedzených funkciách najskôr s misijným zameraním možno tento kostol označiť najpravdepodobnejšie za dielo byzantskej misie na Veľkej Morave, ktoré vzniklo po roku 863. V kontexte ostatných kostolov na Veľkej Morave by pritom išlo v podstate o jedinú stavbu, ktorú možno tejto misii pripísať (hoci byzantskej misii možno vcelku bez pochybností pripísať i 2. stavebnú fázu kostola č. III v Uherskom Hradišti-Starom Měste, nejde tu však o pôvodnú stavbu ale len o prestavbu staršieho kostola⁴⁹). V prípade iných kostolov, ktoré boli v minulosti spájané s pôsobením byzantskej misie, možno takýto ich pôvod na základe dôslednej analýzy považovať za spoľahlivo vylúčený (najmä pokiaľ ide jednodňové kostoly s polkruhovou apsidou či trikonchálny kostol na Devíne).⁵⁰ Možná obmedzená funkcia kostola

⁴⁸ ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 684-687.

⁴⁹ Napr. POŠMOURNÝ, Josef. Církevní architektura Velkomoravské říše. In *Umění*, 1964, č. 12, s. 187-202; MĚŘÍNSKÝ, České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II, s. 573.

⁵⁰ VANČO, K metodologii výzkumu, s. 133-134; ILLÁŠ, Martin. Predrománsky kostol na Devíne. In *Historický zborník*, roč. 21, 2011, č. 2, s. 24-39. O veľkomoravských

č. IX zameraná na konverziu dosiaľ konzervatívnej časti veľkomoravskej elity a na nej závislého obyvateľstva súvisela zrejme s iniciatívou byzantskej misie namierenou na dôslednú christianizáciu predovšetkým veľkomoravskej elity.⁵¹

Rozpor medzi predpokladaným byzantským, resp. arménskym pôvodom stavby a technológiou murovania typickou pre západoeurópsku architektúru je len zdanlivý. Kostol síce mohol navrhnuť a jeho výstavbu riadiť staviteľ, ktorému bol vlastný byzantský, resp. arménsky architektonický prejav, no samotnú realizáciu diela vykonali stavební remeselníci, ktorí boli v tomto stredoeurópskom priestore k dispozícii, t. j. najskôr remeselníci merovejskej a karolínskej stavebnej tradície. V tomto smere je kostol č. IX syntetickým dielom. Analogicky treba interpretovať i prípadný rozpor medzi predpokladanou provenienciou kostola č. IX a stavebnou mierou použitou pri výstavbe kostola, ak ňou bola karolínska stopa (používaná v karolínskej architektúre), ktorej aplikovanie na pôdorys stavby vykazuje menšie odchýlky než aplikovanie rímskej stopy (používanej v prostredí byzantskej architektúry). Použitie konkrétnej dĺžkovej miery pri výstavbe kostola nemuselo závisieť od vôle a pokynu architekta, ale s oveľa väčšou pravdepodobnosťou bolo tak, ako stavebná technika, závislé od tradičného postupu a zvyklostí stavebných remeselníkov, ktorí stavbu vytvorili. Podstatná a prvoradá pritom bola dispozícia stavby, jej konštrukčný plán a cieľené použitie určitých hodnôt rozmerov, pričom tie bolo možné realizovať v akejkoľvek dĺžkovej miere.

Ako sme už uviedli, kostol č. IX v Mikulčiciach predstavoval v súdobej predrománskej európskej architektúre celkom unikátnu stavbu. Vznikol pritom za okolností špecifických len pre prostredie Veľkej Moravy, v ktorom sa z vnútorných príčin daných záujmami tunajšej elity v súvislosti s oslabovaním vplyvu franskej cirkvi a nadväzovaním alternatívnych kontaktov s inými cirkevnosprávnymi celkami stretávali prevažujúce vplyvy západného, franského prostredia s vplyvmi južného, jadranského, a východného, byzantského prostredia.⁵²

pozdĺžnych kostoloch s polkruhovou apsidou a ich proveniencii podrobne v pripravovanej práci „Niektoré veľkomoravské kostoly s polkruhovou apsidou“.

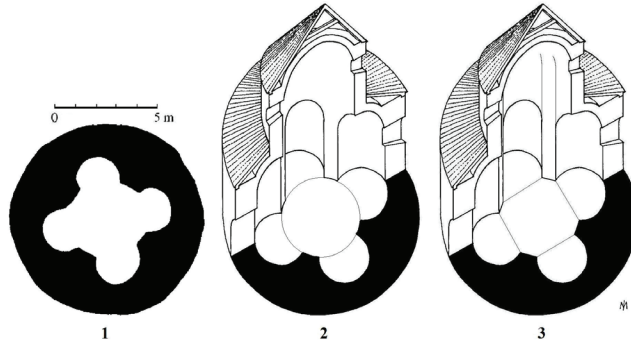
⁵¹ Tak možno usudzovať napríklad už z anonymnej homílie (tzv. Napomenutia vládarom; napr. MARSINA, Richard et al. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II - Slovensko očami cudzincov*. Budmerice-Bratislava 1999, s. 201; MĚŘÍNSKÝ, České země, s. 498; JEŽEK, Václav. *Vzdělanost jako způsob života v Byzanci 9. – 10. století*. In MICHALOV, Jozef et al. *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu*. Nitra 2007, s. 43-44).

⁵² ILLÁŠ, Štyri predrománske, s. 665-668.

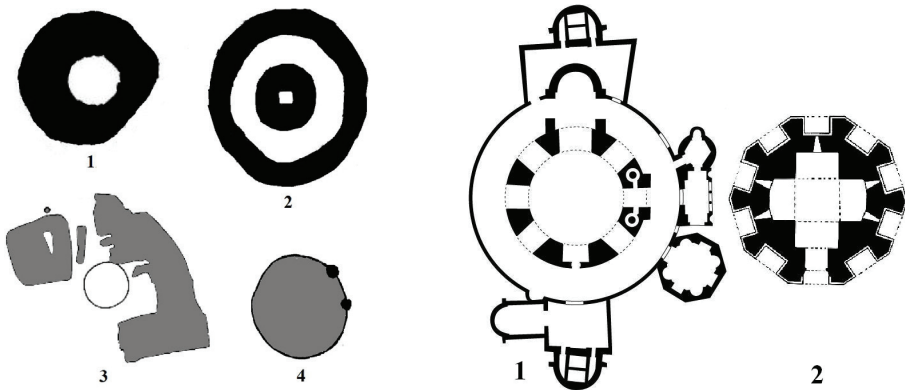
Ide však paradoxne o tendenciu celkom obdobnú zameraniu karolínskej architektúry, ktorá hľadala svoju inšpiráciu rovnako v mediteránnej, neskoroantickkej i byzantskej architektúre. Preto možno kostol č. IX v Mikulčiciach podobne ako veľkomoravský kostol na Devíne považovať za výsledok uvedeného trendu uplatňovaného v širšom rámci karolínskej architektúry, ktorého výsledkom je obohatenie európskej predrománskej architektúry o stavebné typy a ich modely dovtedy v západnej a strednej Európe neznáme.⁵³

⁵³ ILLÁŠ, Predrománsky kostol, s. 38.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

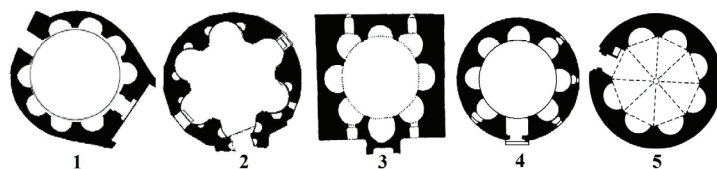

Obr. 1.1: pôdorys kostola č. IX v Mikulčičiach; **1.2:** prierez prvým variantom rekonštrukcie stavby; **1.3:** prierez druhým variantom rekonštrukcie stavby.

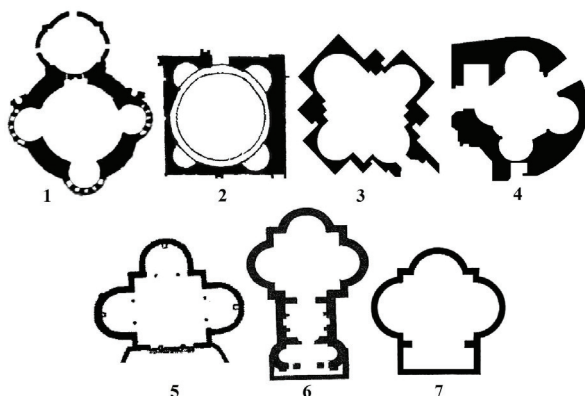

Obr. 2.1: rekonštrukcia studňovitej stavby, tzv. baptistéria pri kostole č. IX; **2.2:** rekonštrukcia tzv. baptistéria pri kostole č. III v Mikulčičiach; **2.3:** tzv. baptistérium pri kostole č. III v Starom Městě; **2.4:** tzv. baptistérium na výšine Sady v Uherskom Hradišti.

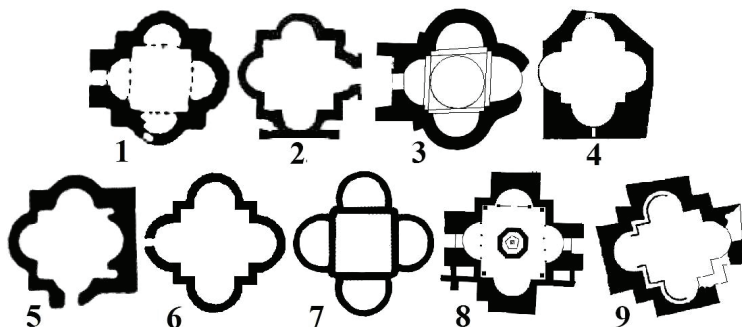
Obr. 3.1: Kostol sv. Juraja (Agios Georgios), Solún, Grécko, 4. st.; **3.2:** Teodoričovo mauzóleum, Ravenna, Taliansko, 520.

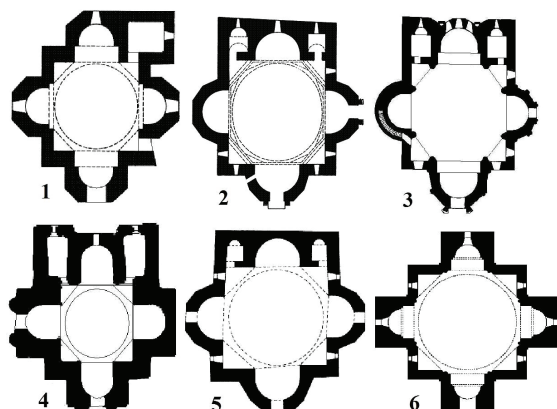
Obr. 4 Rotundy s vpísaným viacapsidovým priestorom. **4.1:** Antiochov palác, Konštantínopol, Turecko, 5. st.; **4.2:** kúpeľná sála, Amorium, Turecko, 6. st.; **4.3:** thermy, Lambesi, Taliansko, 2. st.; **4.4:** kostol Panny Márie, Würzburg, Nemecko, 706, resp. zač. 11. st.; **4.5:** kaplnka Božej Milosti, Altötting, Nemecko, 8.-10. st.

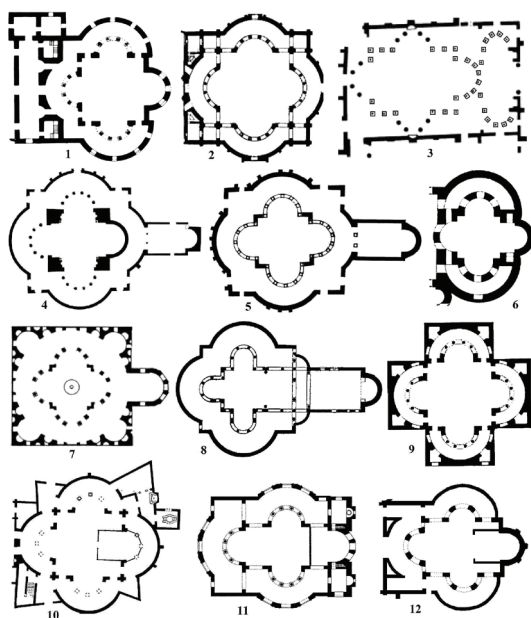
Obr. 5 Neskoroantické tertakonchy s civilnou funkciou. **5.1:** Konštantínov thermy, Rím, Taliansko, 4. st.; **5.2:** thermy, Herkulaneum, Taliansko, 1. st.; **5.3:** tetrakoncha v rímskej vile, Penele, Španielsko, 3. st.; **5.4:** thermy, Gökova-Alakişla, Turecko, 5.-6. st. Neskoroantické trikonchy s civilnou funkciou: **5.5:** triklinium, villa del Casale, Piazza Armerina, Taliansko, 4. st.; sepulchrálnou funkciou: **5.6:** mauzóleum, Rím, Taliansko, pred 3. st. Rano-kresťanská trikoncha so sakrálnou funkciou: **5.7:** kaplnka sv. Sixta, Rím, Taliansko, 3. st.

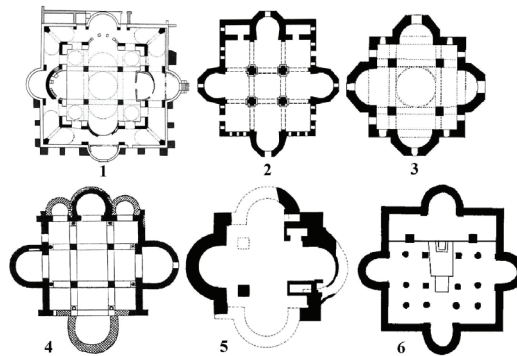
Obr. 6 Neskoroantické mauzóleá a martýriá: **6.1:** Lechaion, Korint, Grécko, 6. st.; **6.2:** Carranque, Španielsko, 4. st.; **6.3:** Zanjevac, Srbsko, asi zo 6. st., v základoch kostola z 11. st.; **6.4:** Tarragona, Španielsko, 4. st.; **6.5:** Amitha di Rodi, Taliansko, 5. st.; **6.6:** Tlos, Turecko, 5. st. Predrománske memórie a baptistériá: **6.7:** memória, Rosny-sur-Seine, Francúzsko, 8. st.; **6.8:** baptistérium, Grenoble, Francúzsko, stav v 8.-10. st.; **6.9:** baptistérium, Dubrovnik, Chorvátsko, kon. 10. st.

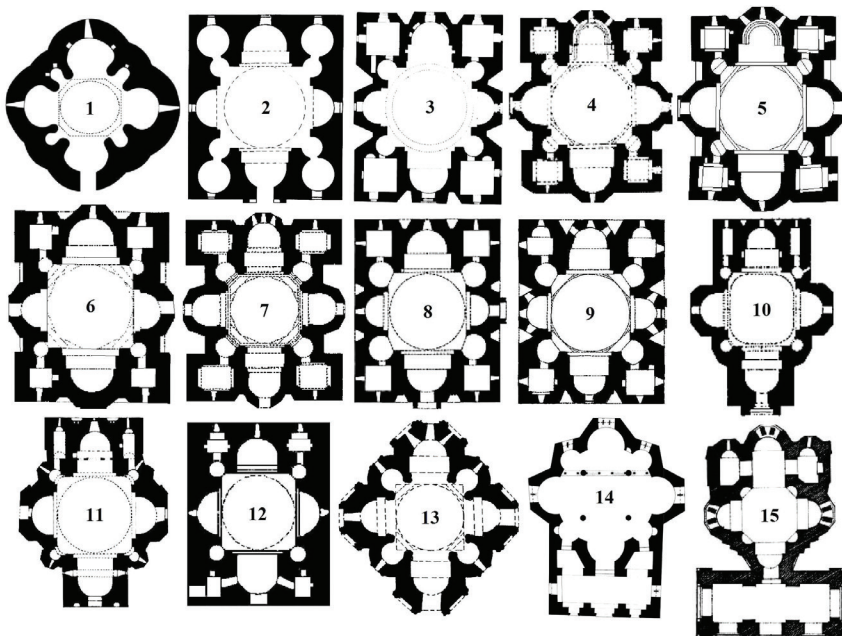
Obr. 7 Arménske tetrakonchy s výraznou kvadratickou loďou: 7.1: sv. Gregora, Haričavank, 7. st.; 7.2: sv. Jána, Maštara, 5.-7. st.; 7.3: sv. Juraja, Artik, 7. st.; 7.4: Matky Božej, Voskepar, 7. st.; 7.5: sv. Apoštolov, Kars, 940-950; 7.6: Kümbet, 11. st.

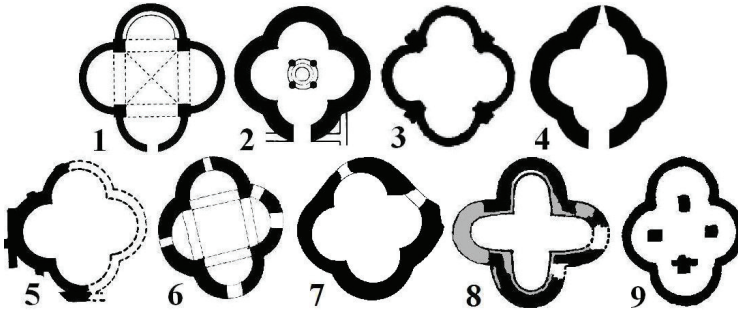
Obr. 8 Monumentálne tetrakonchy s ambulatóriom: 8.1: Hadriánova knižnica, Atény, Grécko, 5. st.; 8.2: San Lorenzo, Miláno, Taliansko, 352-375; 8.3: martyrion sv. Menasa, Abu Mina, Egypt, kon. 5. st.; 8.4: Apamea, Sýria, 460; 8.5: martyrion, Pieria, Seleucia, Sýria, kon. 5. st.; 8.6: Červený kostol, Peruštica, Bulharsko, 6. st.; 8.7: sv. Sergeja, Bakcha Leontia, Bosra, Sýria, 512; 8.8: Panny Márie, Amida, Turecko, 6. st.; 8.9: Hagia Sofia, Edirne (Hadrianopolis), Turecko, 5.-7. st.; 8.10: východný kostol, Abu Mina, Egypt, pol. 6. st.; 8.11: Rusafa, Sýria, asi 553; 8.12: Plaošnik, Ochrid, Macedónsko, 6. st.

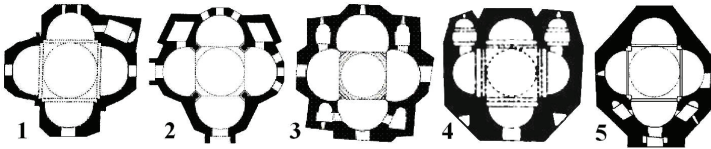
Obr. 9 Tetrakonchy s vloženou kupolou na štyroch pilieroch: **9.1:** sv. Leucia, Canosa, Taliansko, 5.-6. st.; **9.2:** sv. Matky Božej, Ečmiadzin, Arménsko, 2. fáza, 483; **9.3:** sv. Jána Krstiteľa, Bagaran, Arménsko, 7. st.; **9.4:** Najsvätejšieho Spasiteľa, Germiny dés Prés, Francúzsko, 3. fáza, 854-866; **9.5:** sv. Petra, Székesfehérvár, Maďarsko, prelom 10. a 11. st.; **9.6:** sv. Kríža, Feldebrö, Maďarsko, 1. tr. 11. st.

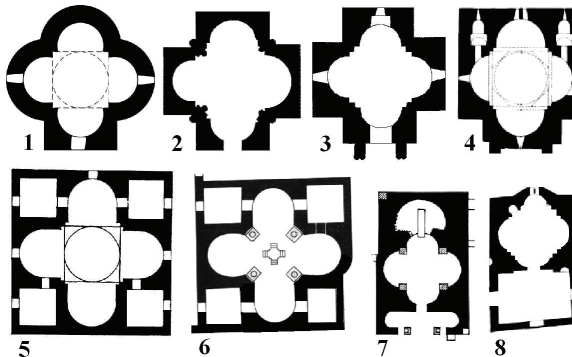
Obr. 10 Tetrakonchy so štyrmi menšími nikami vloženými medzi hlavné apsidy: **10.1:** Ochte Dernin Vank, Mochrenis, Arménsko, 5.-6. st.; **10.2:** sv. Apoštolov, Avan, Arménsko, 591-609; **10.3:** sv. Ripsime, Ečmiadzin, Arménsko, 618; **10.4:** sv. Kríža, Džvari, Gruzínsko, 7. st.; **10.5:** Zosnutia Presvätej Bohorodičky, Ateni, Gruzínsko, 7. st.; **10.6:** Džveli Šaumta, Gruzínsko, 7. st.; **10.7:** Martvili, Gruzínsko, 7. st.; **10.8:** sv. Juraja, Garnahovrt, Arménsko, 7. st.; **10.9:** sv. Jána, Sisian, Arménsko, 691; **10.10:** sv. Kríža, Soradir, Turecko, 7. st.; **10.11:** sv. Kríža, Achtamar, Turecko, 915-922; **10.12:** sv. Matky Božej, Varagavank, Turecko, 11. st.; **10.13:** Kvetera, Gruzínsko, 10. st.; **10.14:** sv. Apoštolov, Atény, Grécko, 975-1000; **10.15:** Panagia Kamariotisa, Konštantínopol, Turecko, 10.-11. st.

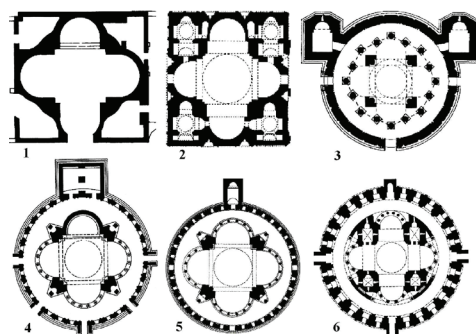
Obr. 11 Jednoduché tetrakonchy: **11.1:** Dir Maatria, Egypt, 5. st.; **11.2:** baptistérium, Tigzirt, Egypt, 5. st.; **11.3:** Chersones, Ukrajina, 5.-7. st.; **11.4:** Sanaghir, Gruzínsko, 9. st.; **11.5:** baptistérium, Priéné, Grécko, 6. st.; **11.6:** sv. Štefana Prvomučeníka, Hajravank, Arménsko, 9.-10. st.; **11.7:** sv. Kríža, Bergamo, Taliansko, prvé dve stavebné fázy, 7.-10. st.; **11.8:** sv. Kríža, Unterhaun, Nemecko, okolo r. 1000; **11.9:** Budinjak, Chorvátsko, bližšie nedatovaná predrománska alebo románska tetrakoncha.

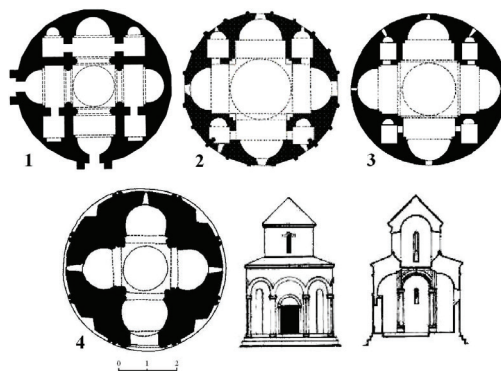
Obr. 12 Jednoduché tetrakonchy s bočnými kaplnkami: **12.1:** sv. Jána, Zarnja, Arménsko, 635; **12.2:** sv. Štefana Prvomučeníka, Aġarak, Arménsko, 650; **12.3:** sv. Jána Krstiteľa, Chckonk, Turecko, 10. st.; **12.4:** Ani, Turecko, asi 11. st.; **12.5:** Manglisi, Gruzínsko, 4.-5. st.

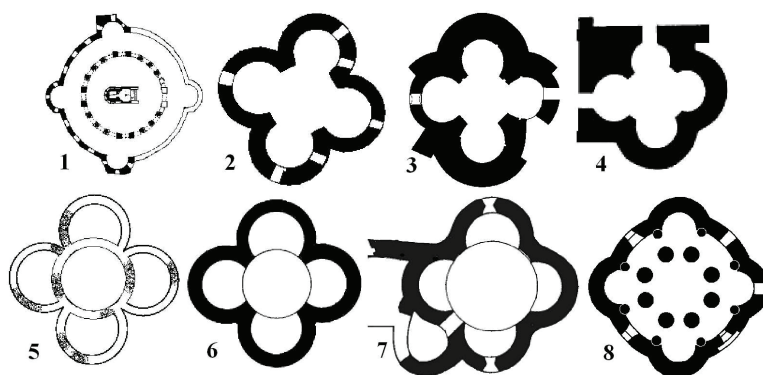
Obr. 13 Jednoduché tetrakonchy v kvadratickom plášti: **13.1:** sv. Bohorodičky, Crviz, Arménsko, 7. st.; **13.2:** Targmanċac, Parpi, Arménsko, 7. st.; **13.3:** sv. Siona, Mankanoc, Ošakan, Arménsko, 7. st.; **13.4:** sv. Gregora, Vanevan, Arménsko, 903; **13.5:** sv. Matky Božej, Eċmiadzin, Arménsko, 1. fáza, 4. st.; **13.6:** baptistérium, Cariċin Grad, Srbsko, 6. st.; **13.7:** mauzóleum, Cocosa, Španielsko, 6. st.; **13.8:** Krista Spasiteľa, Solún, Grécko, asi 11. st.

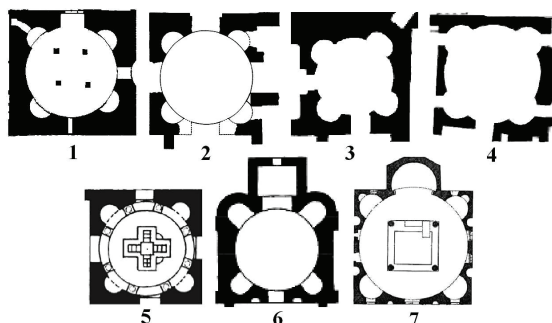
Obr. 14 Monumentálne jednoduché tetrakonchy a monumentálne tetrakonchy s kruhovým ambulatóriom: **14.1:** mauzóleum, Cincari, Tunisko, 5. st.; **14.2:** sv. Apoštolov, Ani, Turecko, 11.st.; **14.3:** Liakit, Azerbajdžan, 7. st.; **14.4:** sv. Gregora, Žvartnoc, Arménsko, 641-661; **14.5:** sv. Gregora, Gagikašen, Ani, Turecko, okolo 1000; **14.6:** Banak (Bana), Turecko, po 652.

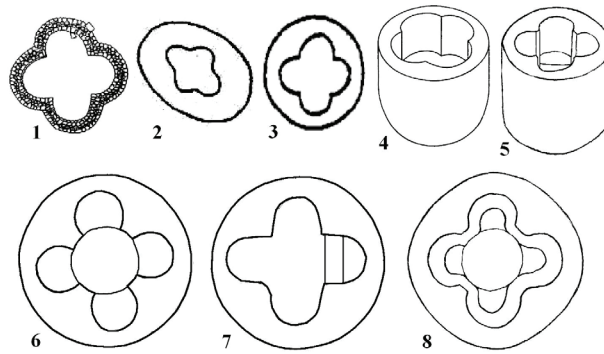
Obr. 15 Jednoduchšie tetrakonchy s bočnými kaplnkami vpísané do kruhového plášťa: **15.1:** sv. Siona, Garni, 7. st.; **15.2:** sv. Sargisa, Chckonk, Turecko, asi 1025; **15.3:** Marmašen, Arménsko, 11. st. Jednoduchá tetrakoncha vpísaná do rotundy: **15.4:** sv. Gregora, Sanahin, Arménsko, 976-991.

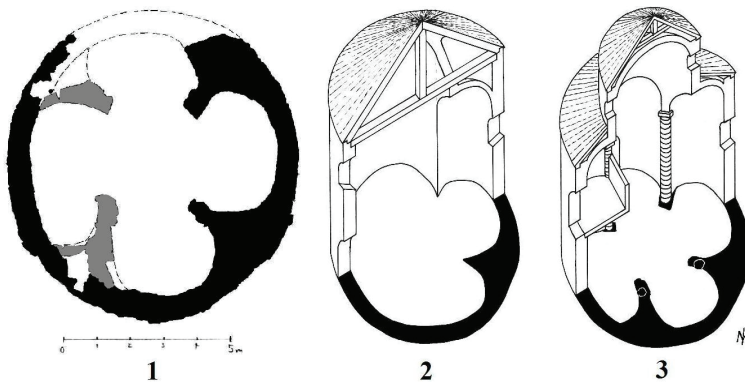
Obr. 16 Štvorapsidové rotundy s valcovou loďou a kruhovými apsidami: **16.1:** hypotetická pôvodná podoba chrámu Božieho hrobu v Jeruzaleme, Izrael, 4. st.; **16.2:** Panny Márie, Džveli Gavazi, Gruzínsko, 6. st.; **16.3:** baptistérium, pôvodne thermy, Labraunda, Turecko, 6. st.; **16.4:** baptistérium, Gamzigrad, Srbsko, 6. st.; **16.5:** jedna z možností rekonštrukcie pôdorysu 1. fázy kostola Panny Márie v Hnezdne (dnes však odmietaná), Poľsko, po 966; **16.6:** sv. Ulricha, Avolsheim, Francúzsko, po 996; **16.7:** Panny Márie (sv. Félix a Adaukta), Krakow, Poľsko, okolo 1000; **16.8:** hrobová kaplnka, Saint-Léonard-de-Noblat, okolo 1075.

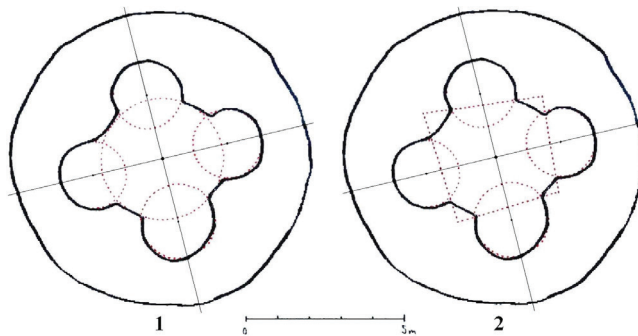
Obr. 17 Kruhový štvorapsidový priestor vpísaný do kvadratického plášťa: **17.1:** mauzóleum, Tarragona, Španielsko, 4. st.; **17.2:** sv. Miserina, Sandonaci, Taliansko, 6.-7. st.; **17.3:** baptistérium, Samos, Grécko, 6. st.; **17.4:** baptistérium, Stobi, Macedónsko, asi 6. st.; **17.5:** baptistérium, Ialysos, Grécko, 4. st.; **17.6:** sv. Juraja, Sofia, Bulharsko, 4. st.; **17.7:** sv. Jána Krstiteľa, Gerasa, Jordánsko, 531.

Obr. 18 Krstiace nádrže tetrakonchálneho pôdorysu: **18.1:** Čipulić, Srbsko, 6. st.; **18.2:** Klobuk, Hercegovina, 6. st.; **18.3:** hora Nebo, Palestína, 597; **18.4:** Lachania di Rodi, Taliansko, asi 6. st.; **18.5:** Herodion, asi 5.-7. st.; **18.6:** Tabgha, pôv. z Hebronu, 5. st.; **18.7:** Emaus, 6.-7. st., všetky tri v Izraeli; **18.8:** Kelibia, Tunisko, 5. st.

Obr. 19 Najstaršie stavebné fázy rotundy na Trenčianskom hrade: **19.1:** pôdorys; **19.2:** rez rekonštrukciou prvej stavebnej fázy; **19.3:** rez rekonštrukciou druhej stavebnej fázy.

Obr. 20 Rekonštrukcia konštrukčného plánu pôdorysu kostola č. IX v Mikulčiciach: **20.1:** alternatíva s valcovou loďou; **20.2:** alternatíva s kvadratickou loďou.

Zdroje obrazovej prílohy:

- 1.1 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116
- 1.2 autor
- 1.3 autor
- 2.1 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116
- 2.2 autor podľa POULÍK, *Mikulčice – sídlo*, s. 76
- 2.3 autor podľa GALUŠKA, *Kirchliche Architektur des großmährischen Veligrad und die Besiedlung des Machtzentrums*, s. 167
- 2.4 autor podľa MĚŘÍNSKÝ, *České země*, s. 577
- 3.1 archív autora
- 3.2 archív autora
- 4.1 autor podľa KOSTENEC, JAN. *Palace of Antiochos*. (26. 7. 2008) [online]. Internetový zdroj: <<http://www.ehw.gr/constantinople/Forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12504>>
- 4.2 autor podľa IVISON, Eric A. *Amorium in the Byzantine Dark Ages*. In HENNING, Joachim (ed.). *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium (seventh to ninth centuries)*. Berlin 2007, s. 39
- 4.3 autor podľa TESTINI, Pasquale. *Archeologia cristiana: nozioni generali dalle origini alla fine del sec. VI.; propedeutica, topografia cimiteriale, epigrafia, edifici di culto*. Bari 1980, s. 652
- 4.4 autor podľa KOCH, Wilfried. *Evropská architektura: encyklopedie evropské architektury od antiky po současnost*. Praha 2008, s. 56
- 4.5 archív autora
- 5.1 autor podľa LANCIANI, Rodolpho. *Forma Urbis Romae - Consilio et auctoritate Regiae Academiae Lyncaeorum – formam dimensus est modulum 1:1000 delineavit Rodolphus Lanciani Romanus, Mediolani apud Ulricum Hoepli, 1893-1901*, tab. XVI a XXII
- 5.2 autor podľa STALA, Klaudia. *Tetrakonchos NMP (w. w. Feliksa i Adaukta) na Wawelu jako przykład dziedzictwa antycznego w architekturze wczesnośredniowiecznej. Problemy interpretacyjne*. In *Wiadomości konserwatorskie*, 2007, č. 21, s. 24
- 5.3 autor podľa PESSOA, Miguel. *Mosaicos da Villa romana do Rabaçal, Penela, Portugal: Prelúdio de arte bizantina?* In *Revista de História da Arte*, 2007, č. 3, s. 86
- 5.4 autor podľa RUGGIERI, Vincenzo. *Archeological Survey in the Gulf of Gökova*, 1998. In *Araştırma sonuçları toplantısı*, roč. 2, 1999, č. 17, s. 387, fig. 3
- 5.5 autor podľa SFAMENI, Carla. *Ville residenziali nell'Italia tardoantica*. Bari–S. Spirito 2006, s. 35
- 5.6 autor podľa SMITH, E. Baldwin. *The Dome. A Study in the History of Ideas*. Princeton 1978, fig. 186
- 5.7 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 90

- 6.1 autor podľa CARAHER, William R. *Church, Society, and the Sacred in Early Christian Greece*. Dissertation. Ohio 2003, s. 295
- 6.2 autor podľa BOWES, Kim. „Une Coterie Espagnole Pieuse“: Christian Archeology and Christian Communities in Fourth- and Fifth-Century Hispania. In BOWES, Kim – KULIKOWSKI, Michael (eds.). *The Medieval and Early Modern Iberian World*. Zv. 24. Hispania in Late Antiquity. Leiden-Boston 2005, s. 223
- 6.3 autor podľa JANKOVIĆ, Ђорђе. *Српско поморје од 7. до 10. столећа*. Београд 2007, s. 143
- 6.4 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Artemio Manuel. Arquitectura cristiana en Hispania durante la antigüedad tardía (siglos IV-VIII) (I). In LÓPEZ QUIROGA, Jorge - MARTÍNEZ TEJERA, Artemio Manuel - MORÍN DE PABLOS, Jorge (eds.). *Gallia e Hispania en el contexto de la presencia „germánica“ (ss. V-VII): Balances y perspectivas: Actas de la Mesa Redonda hispano-francesca (Madrid, 2005)*. Oxford 2006, s. 154
- 6.5 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 738
- 6.6 autor podľa NEALE, John Mason. *A History of the Holy Eastern Church. Joseph Masters*. Londýn 1850, s. 230
- 6.7 autor podľa THOMAS, Henri. Une nouvelle page ajoutée à l'histoire de Rosny-sur-Seine. Paris 1893
- 6.8 autor podľa MONTJOYE, Alain de. Les vestiges du premier groupe cathédral de Grenoble et leur présentation muséographique [online]. In *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*. BUCEMA. 16. február 2010. Internetový zdroj: <<http://cem.revues.org/index11356.html>>
- 6.9 autor podľa REGAN, Krešimir – NADILO, Branko. Stare crkve u zaleđu Splita i u Imotskoj krajiny. In *Grđevinar*, roč. 58, 2006, č. 3, s. 240
- 7.1 autor podľa *Haritchavank Monastery* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 7.2 autor podľa St John in Mastara [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 7.3 autor podľa ZARIAN, Ará. An Analysis of the Architectural Classification of the Medieval Armenian Structures. In SHAHINIAN, SARKIS - BALASSANIAN, Sergey (eds.). *Armenien, Tagebuch einer Reise in das Land des Ararat*. zv. 19. Zürich 1996, fig. 16
- 7.4 archív autora
- 7.5 autor podľa CUNEO, Paolo. Les ruines de la ville d' Ani, capitale armenienne et metropole cosmopolite du moyen age en orient. Un probleme urgent de sauvegarde et de mise en valeur. In *Monvumentvm*, 1970, č. 5, plan 2:3
- 7.6 autor podľa *Kümbet Kilise* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.virtualani.org>>
- 8.1 autor podľa CARAHER, *Church, Society*, s. 293
- 8.2 autor podľa KOCH, *Evropská architektura*, s. 45

- 8.3 autor podľa HERMANS, Inne. *Abu Mina: de opkomst en de ondergang van een koptisch bedevaartsoord* [online]. Internetový zdroj: <http://www.ethesis.net/abu_mina/abu_mina_hfst_2.htm>
- 8.4 autor podľa MARANCI, Christina. Byzantium through Armenian Eyes: Cultural Appropriation and the Church of Zvart'nots. In *Gesta*, roč. 40, 2001, č. 2, s. 117
- 8.5 autor podľa KLEINBAUER, W. Eugene. Zvart'nots and the Origins of Christian Architecture in Armenia. In *The Art Bulletin*, roč. 54, 1972, č. 3, s. 246
- 8.6 autor podľa МИЯТЕВ, Кръстѐ Иванов. *Архитектура в средновековна България*. София 1965
- 8.7 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.8 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.9 autor podľa OUSTERHOUT, Robert – BAKIRTZIS, Charalambos. *The Byzantine Monuments of the Evros/Meriç River Valley*. Thessaloniki 2007, s. 170
- 8.10 autor podľa HERMANS, *Abu Mina: de opkomst*
- 8.11 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 259
- 8.12 archív autora
- 9.1 autor podľa VOLPE, Giuliano. L'iniziativa vescovile nella trasformazione dei paesaggi urbani e rurali in *Apulia: i casi di Canusium e di San Giusto*. In CAMPANATI, Raffaella Farioli et al. (eds.) *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV-X secolo)*. Bologna 2009, s. 410
- 9.2 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 14
- 9.3 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 15
- 9.4 autor podľa HUBERT, Jean. *Nouveau Recueil D'etudes D'archelologie Et D'histoire*. Genève-Paris 1985
- 9.5 autor podľa KOZÁK, Károly. Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). In *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, roč. 17, 1984, č. 17, s. 126
- 9.6 archív autora
- 10.1 autor podľa МКРТЧЯН, Ш. – АБГАРЯН, С. – КАРАПЕТЯН, С. Монастырь „Охте дрни“ Мохрениса. In *Эчмиадзин*, 1982, č. 11/12; АСПАТЯН, М. М. Новооткрытая церковь Мохрениса и генезис памятников типа тетраконха с угловыми нишами. In *4-й междунар. симпозиум по арм. искусству: Тез. докл.* Ереван 1985
- 10.2 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 18
- 10.3 autor podľa CHRZAŚCZEWSKI, Jacek. Zarys historii architektury w Armenii. In *Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego*, 2000, č. 23, s. 9
- 10.4 autor podľa VACHEISHVILI, Nikoloz. Materials for the Study of the “Original and Copy”. Problem in Medieval Georgian Architecture. In *Georgian Antiquities*, 2002, č. 2, s. 2
- 10.5 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2
- 10.6 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2
- 10.7 autor podľa VACHEISHVILI, Materials for the Study, s. 2

- 10.8 autor podľa *Garnahovit - St. Gevorg* [online]. Internetový zdroj: http://www.thais.it/architettura/Armena/Indici/didascalie/garnahovit_uk.htm
- 10.9 archív autora
- 10.10 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 19
- 10.11 autor podľa KOCH, *Evropská architektura*, s. 50
- 10.12 autor podľa The Monastery of Varagavank. Internetový zdroj: <http://www.virtualani.org>
- 10.13 autor podľa DONABEDIAN, Patrick. L'Architecture religieuse en Georgie autour de l'an mil. In *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa. Centre permanent de Recherches & d'Etudes preromanes & romanes*. Č. 20. Prades-Codalet 1989, s. 83 - 119
- 10.14 autor podľa SINKEVIĆ, Ida. Western Chapels in Middle Byzantine Churches: Meaning and Significance. In *Starinar*, roč. 52, 2002, s. 84
- 10.15 autor podľa JANKOVIĆ, *Српско поморје*, s. 144
- 11.1 autor podľa CINTAS, Jean –DUVAL, Noël. Le martyrium de Cincari et les martyria triconques et tétraconques en Afrique. In *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Études d'architecture chrétienne nord-africaine*, roč. 88, 1976, č. 2, s. 899
- 11.2 autor podľa CINTAS – DUVAL, Le martyrium de Cincari, s. 899
- 11.3 autor podľa ROMANČUK, Alla I. (ed. HEINEN, Heinz). *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson*. Leiden - Victoria 2005, abb. 25
- 11.4 archív autora
- 11.5 autor podľa SCHETTINI, Franco. Due monumenti paleocristiani inediti del vulture e loro riflessi sull'architettura medioevale. In *Archivio storico pugliese*, roč. XIX, 1966, s. 125
- 11.6 autor podľa *Hayravank Monastery*. Internetový zdroj: <http://www.armenica.org>
- 11.7 autor podľa C. Pino; LEONI, Joelle. *Il tempietto di Santa Croce*, Bergamo. Memoire presente par Joelle Leoni en vue d'obtenir le diplome de Master of conservation of historic towns and buildings. Leuven 1999
- 11.8 autor podľa UNTERMANN, Matthias. Kreuz und Kreis Die kreuzförmige Kapelle auf der Wittekindsburg im Licht mittelalterlicher Zentralbauten. In *Archäologie in Ostwestfalen*, roč. 4, 1999, s. 57
- 11.9 archív autora
- 12.1 archív autora
- 12.2 autor podľa *Magazberd Fortress (and some nearby sites)* [online]. Internetový zdroj: <http://www.virtualani.org>
- 12.3 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:10
- 12.4 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:2
- 12.5 autor podľa GIVASHVILI, Irene. Georgian Polyapsidal Church Architecture. In BERIDZE, Vakhtang (ed.). *1st International Symposium of Georgian Culture. Georgian Art in the Context of European and Asian Cultures*. Tbilisi 2009, s. 175.
- 13.1 archív autora
- 13.2 archív autora

- 13.3 archív autora
- 13.4 autor podľa CUNEO, Paolo. The Armenian Architecture of the 10th to 13th Century Renaissance: Regional Schools and the Case of Haghbat. In SHAHINIAN, Sarkis - BALASSANIAN, Sergey (eds.). *Armenien, Tagebuch einer Reise in das Land des Ararat*. zv. 19. Zürich 1996, s. 185, fig. 1
- 13.5 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural Classification of the Medieval Armenian Structures, fig. 13
- 13.6 autor podľa DUVAL, Noël. L'architecture religieuse de Tsaritchin Grad dans le cadre de l'Illyricum oriental au VIe siècle. In *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*. Rím 1984, s. 407
- 13.7 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Arquitectura cristiana, s. 157
- 13.8 autor podľa JANKOVIĆ, Српско поморје, s. 143
- 14.1 autor podľa CINTAS – DUVAL, Le martyrium de Cincari, fig. 4
- 14.2 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:9
- 14.3 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 255
- 14.4 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 246
- 14.5 autor podľa KLEINBAUER, Zvart'nots and the Origins, s. 257
- 14.6 autor podľa ZARIAN, An Analysis of the Architectural, fig. 35
- 15.1 autor podľa *Garni Pagan Temple and surrounding area* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.armenica.org>>
- 15.2 autor podľa CUNEO, Les ruines de la ville, plan 2:11
- 15.3 autor podľa *The Monastery of Marmashen* [online]. Internetový zdroj: <<http://www.virtualani.org>>
- 15.4 autor podľa *Sanahin Monastery* [online]. Inrenetový zdroj: <<http://www.armenica.org>> ; archív autora
- 16.1 archív autora
- 16.2 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 23
- 16.3 autor podľa BLID, Jesper. *Labraunda in Late Antiquity c. 300-600 A.D.* Thesis for lic. phil. Stockholm 2010, s. 26
- 16.4 autor podľa ILIĆ, Olivera. Early christian baptisteries in northern Illyricum. In *Starinar*, 2006, č. 56, s. 230
- 16.5 autor podľa JÓZEFOWICZÓWNA, Krystyna. *Sztuka w okresie wczesnoromańskim*. In TOPOLSKI, Jerzy (ed.). *Dzieje Wielkopolski. zv. 1 Do roku 1793*. Poznań 1969, obr. 19
- 16.6 autor podľa JÓZEFOWICZÓWNA, *Sztuka w okresie*, obr. 23:f
- 16.7 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 21
- 16.8 archív autora
- 17.1 autor podľa MARTÍNEZ TEJERA, Arquitectura cristiana, s. 154
- 17.2 autor podľa MARCHI, Silvia. L'edificio di San Miserino (San-Donaci – BR). Aspetti storici ed architettonici. In *Brundisii Res*, 2000, č. 23, s. 116
- 17.3 autor podľa BRENK, Beat. Monasteries as Rural Settlements: Patron-Dependence or Self-Sufficiency? In BOWDEN, William - LAVAN, Luke - MACHADO, Carlos

- (eds.). *Recent Research on the Late Antique Countryside. Late Antique Archaeology*. Zv. 2. Leiden 2004, s. 471
- 17.4 autor podľa SNIVELY, Carolyn S. Transepts in the Ecclesiastical Architecture of Eastern Illyricum and the Episcopa Basilica at Stobi. In *Ниси и Византија*. Симпозијум, 2007, č. 6, s. 70
- 17.5 autor podľa STALA, Tetrakonchos NMP, s. 24
- 17.6 archív autora
- 17.7 autor podľa SMITH, *The Dome. A Study*, fig. 169
- 18.1 autor podľa JANKOVIĆ, *Српско поморје*, s. 138
- 18.2: autor podľa ЦВИЈАНОВИЋ, Ирена. Ранохришћанске крстионице јустинијанске епохе (527-565). In *Историјски часопис*, 2004, č. 51, s. 39
- 18.3 archív autora
- 18.4 autor podľa TESTINI, *Archeologia cristiana*, s. 633
- 18.5 autor
- 18.6 autor
- 18.7 autor
- 18.8 autor
- 19.1 autor podľa ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. Architektúra Veľkej Moravy v európskom kontexte. In GALUŠKA, Luděk – KOUŘIL, Pavel – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk (eds.). *Velká Morava mezi východem a západem – Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Brno 2001, s. 405
- 19.2 autor
- 19.3 autor
- 20 autor na základe pôdorysu podľa MĚŘÍNSKÝ, Mikulčice – das Gräberfeld, s. 116

SUMMARY: THE CHURCH NO. IX IN MIKULČICE (THE FOUR-APSED ROTUNDA). The church no. IX (the so-called four-apsed rotunda) in Mikulčice from the 2nd half of the 9th century is a tetraconch inscribed into the shell of a rotunda. The church is located outside the central fortress „Valy“. In order to determine its provenance it is necessary to compare it with the late-antique and pre-Romanesque tetraconchs from the 4th to the 11th century. The tetraconchs occurred in this period mainly in the area of the Byzantine architecture and in the areas influenced by the Byzantine architecture; and to some extent in the architecture of Western and Southern Europe. The ground plan of the church no. IX resembles most closely some tetraconchs in Armenia (Garni, Khtzkonk, Marmashen, Sanahin). After considering the possible effects of various Christian missions which came to the Great-Moravian region, it seems that the Byzantine Mission of st. Constantine and Methodius in 863 was the most likely the mediator of the transmission of the model or idea of the tetraconch inscribed into a rotunda from the eastern Black-Sea area into the Great-Moravian environment. The functions of the church no. IX were likely very

limited. The find of a walled well near the church allows assuming that the church had a function of a baptistery. The cemetery around the church proves that it also had a function of a cemetery chapel. However, not being a part of a particular settlement, it cannot be considered as a private or parochial church. The limited functions of the church no. IX and its relation to the relatively rich neighbouring pre-Christian burial place permit to consider it as a missionary church focused on the conversion of the conservative part of the elite.

Mgr. Martin Illáš
martin.illas2@gmail.com